

શ્રી યશાવજયંતી

જ્ઞેન ગ્રંથમાળા

દાદાસાહેબ, ભાવનગર.

ફોન : ૦૨૭૮-૨૪૨૫૩૨૨

૩૦૦૪૮૪૬

૧૨૦૫

મૂત

તથા

ઈ-યોગ

અને

નિશાનના બે ભિન્ન રૂપ.

: લેખક :

મૂળજી રણછોડ વેદ.

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

अलૌકિક અમૃત

— તથા —

કર્મ-યોગ

— અને —

આર્ય સંસ્કૃતિનું

પ્રાચીન એક્ષ-રે-એપેરેટસ

અથવા

વિજ્ઞાનના બે ભિન્ન રૂપ.

: લેખક :

મૂળાચાર્ય રણછોડ વેદ

ક્રિ. ૦-૬-૦

લેખક અને પ્રકાશક
મૂલજી રણછોડ વેદ
આગાખાન બિલ્ડીંગ : દલાલ સ્ટ્રીટ-મુંબઈ
✽

આવૃત્તિ પહેલી : પ્રત ૭૫૦
૧૯૯૩ : : ૧૯૩૭

✽
મુદ્રક :
પારી. બીખાભાઈ ગોપાળજી
શ્રીસુરસ્વતી છાપખાનું, સ્ટેશન રોડ-ભાવનગર.

લેખકઃ
જ્ઞાન મુક્ત સુત વેદ.

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

अलૌકિક અમૃત

લેખક
મૂલજી રણછોડ વેદ

પ્રસ્તાવના

અમૃત, અમૃત એમ સૌ કોઈ પોકારીને કહે છે ખરા, પરંતુ તેવી વસ્તુ છે કે નહિ તેનો કોઈ પણ વિચાર કરતું નથી; આ અમૃતે અનેકને ભમાવ્યા છે: અનેકને તેની પ્રાપ્તિ માટે આકર્ષી ધરસંસાર છોડાવી રઝળતા, રખડતા કર્યા છે. શાસ્ત્રા માણસો અમૃતની આવી મોહજાળમાં સપડાતા નથી. વળી જ્ઞાનીઓ અમૃતની વાત કહેતા કે સાંભળતા નથી. અમૃતનો સાધારણ અર્થ અમરત્વ આપવાનું કે મનુષ્યને અમર કરવાનું છે.

અમરત્વ સર્વેને જોઈએ છીએ, છતાં જો ઉંડો વિચાર મનુષ્ય કરશે તો મનુષ્ય માત્ર અમર છે જ. અમૃતની શોધમાં નીકળેલા પોતે જાણુતા જ નથી કે અમર કેને કરવો છે? જો તે પોતાના દેહને અમર કરવા ઇચ્છતા હોય તો તે દેહ ઉત્પન્ન થયેલો હોવાથી તે કદી પણ અમર થવાનો નથી. જેની ઉત્પત્તિ તેનો નાશ એ વાત છે નિશ્ચિત. જેનો હોય જન્મ તેનું મૃત્યુ અવશ્ય છે જ. જેને હોય આદિ તેનો અંત અવશ્ય છે જ. તેથી દેહને તો તેઓ કદિ પણ અમર કરી શકવાના નથી, કે તે દેહને અમરત્વ અપાવી શકવાના નથી.

હવે જો તે અમરત્વ આત્માને માટે તેઓ શોધતા હોય તો આત્મા અનાદિ હોઈ તેને તેવા અમૃતની જરૂર નથી. વળી તે આત્માને જન્મ ન હોવાથી, તેનો અંત ન હોવાથી તે બિના અમૃતપાન કરે અમર છે જ.

આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે અમૃતની ઉપયોગીતા જે માનવામાં આવી છે તેવો લાભ અમૃતમાં નથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે.

હવે જ્યારે અમે કહેશું કે અમૃત જેવી વસ્તુ અસ્તિમાં હતી જ નહિ, છે નહિ, અને થવાની પણ નથી, ત્યારે લોકો વિસ્મિત થશે, તેવાને આપણે વિસ્મિત થવા દેશું.

હવે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે આ અમૃતની વાત જે સાધારણ રીતે લોકોમાં થાય છે; કેાઇ પુરાણોમાં કે આખ્યાયિકાઓમાં અમૃતનો ઉલ્લેખ થાય છે, તે શું ખોટો ? અને જો ખોટો હોય તો તે શા માટે કરવામાં આવે છે ?

સાધુસંત, ઋષિમુનિઓ, આ જગતમાં પરોપકારાર્થે જ વિચરે છે અને અજ્ઞાની જનોને સદ્ગુણમાં વાળવા તથા પ્રભુમાં પ્રેરવા જે રાત્રિક ભાષા વાપરે છે તે માંહેલી આ અમૃતની વાત સમજી લેવી.

અમૃત એ ખરી વસ્તુ નથી, પરંતુ કલ્પનાજન્ય વસ્તુ છે.

અમૃત ભલે જગતમાં ન હોય, પરંતુ જે અમરત્વ આ અમૃત પ્રાપ્ત કરાવે છે, તે તો ખરું છે પરંતુ તેની પ્રાપ્તિ કરવાની રહેતી નથી. દેહ કદી અમર થવાનો નથી એ વાત આપણે કહી ગયા અને આત્મા અમર છે તે પણ કહ્યું, છતાં અજ્ઞાનતા એ વાત સાધારણ મનુષ્યને સ્પષ્ટ રીતે સમજવા દેતી નથી.

“ હું ” એટલે દેહ નહિ-પરંતુ આત્મા છું એવી વાત કળાઈ જાય એટલે અમરત્વ પ્રાપ્ત થઈ ગયું એમ સમજવું. વળી પ્રાપ્ત વસ્તુની પ્રાપ્તિ સંભવતી જ નથી. આત્મા અમર છે. તેને માટે અમરત્વ પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા નથી જ, તો પછી આવું અમરત્વ પ્રાપ્ત કરાવનાર અમૃતની જરૂર ક્યાં રહી ? જ્યારે આત્માનું અસ્તિત્વ કળાઈ જાય છે અને “ હું તે આત્મા છું જ-” એનું જ્ઞાન થાય છે ત્યારે અમૃતની પાછળ મનુષ્ય ગાંડો નહિ થાય. આ વાત આ લઘુ લેખ “ અલૌકિક અમૃત ” માં સમજાવી છે. તદુપરાંત ક્રમે ક્રમે “ હું ” ને જીવ કરાવી તે જીવાત્મા છે એ વાત અહીં ચર્ચાવી છે. વળી જીવાત્મા અને પરમાત્માના મિલન થતાં જે અવસ્થા આનંદ અનુભવાય છે તે ઘટના અનિવર્યનીય છે, તે આ લેખનો લેખક બરાબર સમજે છે છતાં તેને અહીં શબ્દોમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન તેણે કર્યો છે, તેમાં કેટલે અંશે સફળતા પ્રાપ્ત થઈ છે તેનો નિર્ણય વાચકે પોતે કરી લેવો.

[૬]

આ “ અમૃત ” ને અહીં “ અલૌકિક ” ઠરાવ્યું છે તે એટલા માટે કે આ “ અમૃત ” વસ્તુ “ લૌકિક ” અર્થાત્ બળરમાં મળતી નથી. એટલું જ નહિ પરંતુ તેનું અસ્તિત્વ સુદ્ધાં નથી. છતાં સાધારણ માન્યતા એવી છે કે તે અમરત્વ પ્રાપ્ત કરાવે છે. તેનું અમરત્વ આ લેખ વાંચી મનન કરવાર્થ-સર્વેને પ્રાપ્ત થનારું હોવાથી આ લેખનું શીર્ષક આપણે “ અલૌકિક અમૃત ” આપ્યું છે તે યથાર્થ છે.

<p>નં. ૭૭ ત્રીન બંગલો અંદેરી</p>	<p style="font-size: 3em;">}</p>	<p>મૂલશ રણછોડ વેદ</p>
<p>આદ્રપદ કૃષ્ણ અષ્ટમી સં. ૧૨૮૨</p>		

॥ ॐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય ॥

અલૌકિક અમૃત.

લેખક:—મૂલજી રણછોડ વેદ.

સ્વર્ગમાં પ્રાપ્તિથીને મોદક નથી મળવાના. હેમંત ઇતુમાં અડદીઆ ખાવાના અભ્યાસી માટે ત્યાં અડદીઆ બનાવનાર કંદોઈ નથી, કે નથી પોકરણાએ બનાવેલું ચોસાણ અને ભાત સાથે કઢી ત્યાં. સિદ્ધપુરીઆનો દૂધપાક ભલે ઉત્કૃષ્ટ ભોજન ગણાતો હોય છતાં તે આ પૃથ્વી ઉપરજ પામીએ, સ્વર્ગમાં તે નહિ મળે, માટે જેઓ મુખસ્વાદીઆ હોય અને સાથે સાથે જે સ્વર્ગમાં જવાની તૈયારી કરતા હોય તેમણે આ બધું આ પૃથ્વી ઉપર ખાઈ લઈ પરવારી જવું. સ્વર્ગનું ભોજન ખાધ તેમજ પેય એકજ છે અને તે અમૃત. દેવો નિરંતર આ અમૃત પાન કરનારા હોઈ અમરજ છે.

આ રીતે દેવો ભલે અમર કહેવાય છતાં તે અમરતા -તેમને સદાને માટે સ્વર્ગ સુખના ભોક્તા રહેવા દેતી નથી

અર્થાત્ આ અમરતાથી તેઓ સ્વર્ગમાં સદાને માટે રહી શકતા નથી. તેની ગાંઠે બાંધી આણેલો પુણ્ય સંચય પૂરે થતાં તેમને ફરી પાછો જન્મ લઈ મૃત્યુ લોકમાં આવવું પડે છે. ગીતાજી આ વાતને પુષ્ટિ આપે છે.

ક્ષીણે પુણ્યે મર્ત્યલોકં વિશંતિ ॥

સદા અમૃતનું પાન કરવાથી દેવો અમર બન્યા છે એ વાત અમે કહેતાં તો કહી નાંખી છતાં અમે હવે કહેશું કે, તેવી અમરતા પ્રાપ્ત સર્વ પ્રાણી છે તો મનુષ્ય તો તે અમરતાનો પ્રથમાધિકારી છે.

અમૃતનું પાન કરનારો અમર બને છે તે અમે સ્વીકારશું, સર્વ કોઈ સ્વીકારેજ; પરંતુ તે અમૃત એટલે જ આત્મજ્ઞાન; અને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અર્થે જે સદા તત્પર અને પ્રવૃત્ત છે તે તો સદા અમૃતનાજ પાન કરે છે.

ખાદ્ય પદાર્થ આદિ જે ચાર અન્ન-ખાદ્ય, પેય, યોગ્ય અને લેહ્ય-તો સ્થૂલ દેહના પોષક છે, જ્યારે દેવના બે અન્ન અમાવાસ્યા અને પુર્ણિમા છે ત્યારે ત્રણ અન્ન જીવ આત્મા માટે કર્યા છે. શાસ્ત્રમાં તો મર્ત્ય મનુષ્યો માટે એકજ અન્ન ઠરાવ્યું છે, તે એક અન્નના ઉપરોક્ત ચાર પ્રકાર તેના ખાવાની રીતિને અનુસરતા ઠરાવ્યા છે. જગત સકળમાં શાસ્ત્રોએ અને વેદે સ્વીકારેલા સાત અન્ન નીચે પ્રમાણે છે—

સપ્તાન્નં બ્રાહ્મણે દ્વૈતં જીવ સૃષ્ટં પ્રપંચીતમ્ ।

અન્નાનિ સપ્તજ્ઞાનેન કર્મણા જનયત્પિતા ॥

સપ્તાન્ન બ્રાહ્મણમાં જીવે સર્જેલું દ્વૈત વિસ્તારથી વર્ણ-
વેલું છે. પિતાએ એટલે જીવે, જ્ઞાને કરીને અને કર્મની
સહાયથી સાત અન્નો ઉત્પન્ન કર્યા છે; તેનું પ્રયોજન.

મર્त्याન્નમેકં, દેવાન્ને દ્વે, પશ્ચાન્નં ચતુર્થકમ્ ।

અન્યત્ત્વિય માત્માર્થમન્નાનાં વિનિર્યોજનમ્ ॥

એક છે મનુષ્યનું અન્ન. બે છે દેવના અન્ન. ચોથું છે
પશુનું અન્ન અને બાકી જે ત્રણ અન્ન તે પોતાને માટે
રાખ્યા. હવે તે સાત અન્ન કયા ?

વીહાદિકં દર્શં પૂર્ણ માસૌ ક્ષીરં તથા મનઃ ।

વાક્પ્રાણાશ્ચેતિ સપ્ત ત્વમન્નાતામવગમ્યતામ્ ॥

તંદુલ એટલે ચોખા વિગેરે, અમાવાસ્થ્યા અને પુર્ણિમા,
રૂઢ, મન, વાણી અને પ્રાણ. આ સાતને અન્ન બાણુવા.

આ સાતે અન્ન જગતમાં અંતર્ગત હોવાથી તે જીવે ઉપ-
જાવ્યા એમ કહેવાય નહિ એવી આશંકા કોઈ જરૂર કરશે
એમ ધારી તેની પૂર્તિ નીચેના શ્લોકથી કરવામાં આવેલ છે.

ઈશેન યદ્યપેતાનિ નિર્મિતાનિ સ્વરૂપતઃ ।

તથાપિ જ્ઞાન કર્માભ્યાં જિવોઽત્કાર્ષીતદન્નતામ્ ॥

યદ્યપિ આ (પૂર્વ શ્લોકોમાં કહેલાં ચોખા આદિ સાત અન્નો) સ્વરૂપમાંથી ઇશ્વરે રચેલા છે. તથાપિ જીવ જ્ઞાન વડે તેમને અન્નરૂપે બનાવે છે (તેથી તે જીવ કૃત કહેવાય છે.)

અન્ન પ્રકરણ શાસ્ત્રોએ અનેક રીતે વર્ણવ્યું છે, છતાં આ ચાર શ્લોકમાં એક સમયે શ્રી મચ્છંકરાચાર્યપદ ધારી, વિદ્યારણ્ય સ્વામી પોતાના પંચદશી નામક ગ્રંથમાં આ રીતે તે અન્ન પ્રકરણનો નિષ્કૃષ્ટ જનતાને આપે છે.

વિદ્યારણ્ય સ્વામીએ સાત અન્નના પ્રકાર (જે મૂળમાં સપ્તાન્ન પ્રાદ્યાણ નામક વેદાંત વિભાગમાં છે તે) અહીં સમજાવ્યો છે. આ સાતે અન્ન જીવકૃત હોઈ, તેથી તે સ્થૂલ દેહનું પોષણ થાય. સ્થૂલ દેહ મર્ત્ય હોઈ, તેવી અનિત્ય વસ્તુને પોષનારા અન્નથી અમરતા ન પમાય.

ત્યારે અમૃતને શોધવું ક્યાં? જ્ઞાન એ અન્નનો પ્રકાર છે. હવે એક રીતે આપણને અમૃતની લાભ મળશે. અમૃતની મુખ્યા કહો કે એકની એક લક્ષણ છે, તેના પાન કરનારને અમરત્વ આપવાની. ૩૯ લાખમાં કહેશું કે અમર કરે તે વસ્તુ અમૃત. આપણે કહી ગયા કે જ્ઞાન આ અમૃતનું એક અંગ છે. અને આત્મજ્ઞાન એજ અમૃત તે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તો ખરું, પરંતુ તેને પચાવવા જરૂર તેવી પ્રબળ બનાવવી જોઈએ. એવી જરૂર બનાવવા જ્ઞાનામૃતનાં

રૈઃજ રોજ પાન કરવાથી આત્મજ્ઞાન રૂપી અમૃત પચાવવા યુક્ત અર્થાત આત્મજ્ઞાન રૂપી અમૃત પચાવવા યુક્ત અર્થાત આત્મજ્ઞાન યથાર્થ ઉગી સ્વરૂપ સ્થાને પહોંચી તે જ્ઞાન, અમૃતાદિ સર્વસ્વ જેનું છે તેના ચરણમાં એ ધરી દીધું એટલે આપણે અમર બન્યા.

અમૃતનું અસ્તિત્વ આ રીતે પ્રતિપાદન થાય છે. કેટલાક તે અમૃતને કલ્પિત માને છે; તો અમે કહેશું કે, તેઓ પણ સાચા છે. તે ઉક્તિનું સુદ્ધાં પ્રતિપાદન કરવાનું અમે સ્વીકારી લઇએ છીએ.

અમૃતને કલ્પિત ઠરાવનારે આપણને અમૃત પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ દેખાડી દીધો. કલ્પનાથી શરૂ કરેલા માર્ગે કલ્પના રૂપી ઘોડા ઉપર બેસી આગળ ચાલતાં વિચારણાનો ધોરી માર્ગ મળી ગયો. ત્યાંથી ચઢ્યા મંત્રણા પંથે. મંત્રણામાંથી મનન કરવાની વાટ મળી ગઈ. જેણે મનને એકાગ્રતા આણી આપી. આ એકાગ્રતાથી આત્મજ્ઞાનનું સાન્નિધ્ય પ્રાપ્ત થયું. હવે અહિં સતત્ કરવાથી—નિત્યાભ્યાસથી આત્મજ્ઞાન મંદિરમાં પ્રવેશવાનો અધિકાર પામ્યા. તે આત્મજ્ઞાન રૂપી પ્રતિમાના નિત્ય પૂજનથી જે ફળ મળ્યું તે સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ છે.

ત્યારે હે વાચક ! “અમૃત કલ્પિત છે” એ ઉક્તિથી

અમૃત પામવાનો માર્ગ મળી ગયો. એ સ્વીકારેલી પ્રાતિજ્ઞાનું પ્રતિપાદન અમે કર્યું; હવે તને તે માર્ગ મળ્યો છે તો તેને અનુસરી તું અમર બની જા.

આવી રીતે અમૃત વસ્તુની ઓળખાણ કરાવી દીધી. વળી તે વસ્તુને પ્રાપ્તિ કરવાની રીતિ અને વિધિ બતાવી દીધી. અમર આ રીતે થઈ શકાય છે. હવે હે વાચક! કહે જોઈએ કે, સ્વર્ગના વૈભવ લોગવતાં અમૃતપાન કરવાનું તને ગમે કે, આ ગૃહસ્થાશ્રમ જીવન ગાળી સ્વરૂપાનંદ અનુભવતાં અનુભવતાં મૂળ રૂપે તું જેમ અમર હતો તે મૂળ સ્થાને પહોંચી નિત્ય બની અમરત્વ જે તારૂં હતું તે સ્થાને જઈ તે સ્વરૂપમાં સમાઈ જવું તને ગમશે ?

કેમ શું ધાર્યું ? હા, સમજ્યો; તને તો ગમે છે પરમાનંદ અને તેની પ્રાપ્તિ. અહિં ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પણ થાય છે. અહિં તે સ્વર્ગનાં વૈભવો, અપ્સરાનાં સંગીત, અમૃતનાં પાન કેને ન ગમે ? તેવું બધું ગમે તો ખરૂં છતાં જ્યારે પુણ્ય સંચય વપરાઈ જાય અને પરિણામે સ્વર્ગમાંથી પડી મૃત્યુ લોકમાં આવવાથી થતો આઘાત અને લાગતો પછાડ તને નથી ગમતો, એ તારૂં કથન યથાર્થ છે. તારો આ નિર્ણય અને એવીજ તારી જે ભાવના છે તે જરૂર તને જ્ઞાનમાં પ્રગતિ કરાવશે.

હવે આપણે મૂળ રામ ચરિત્રમાં આ સ્વર્ગનાં જેવાંજ સુખ આપનારી રામકથા તરફ વળશું તો જ્ઞાન દિશામાં પ્રગતિની સાથેસાથ લક્ષિતથી પ્રભુ કૃપા પ્રાપ્ત થશે અને તે બંનેનાં મિલનથી આત્મજ્ઞાન તો કરામલકવત્ મુઠીમાંજ નિરખશું. રામ કથા આ પ્રમાણે સન્ત સભા અને સાથે સાથે સ્વર્ગ સમાન ઠરે છે તે આપણે તુલસીદાસની ઉક્તિમાં અહિં ઉતારશું.

રામ કથા સુરધેનુસમ.....વળી તે સન્ત સભા તથા સુરલોકસમ કૌન સુનૈ અસ જાની ॥ આ રામ કથા સન્ત સભા અને સ્વર્ગ જેવી છે એવું કોઈએ સાંભળ્યું નથી. તો જાણે તો ક્યાંથી ? છતાં ખરી રીતે સર્વે પ્રભુકથા એવીજ છે.

અહીં સન્ત, સાધુ, સત્સંગ, અથવા સાધુસમાગમ, સન્ત, સભા, સ્વર્ગ અને તેવાં સવિસ્તર વર્ણન, અમૃત, અમૃતનું રૂપ, અમરત્વ, અમૃત પ્રાપ્તિ કરવાની રીતિ એ અમૃતનાં સામ્ય એ બધાની યથાર્થ સમજૂતી અને ઉકેલની સમાપ્તિ થાય છે. ઉપરોક્ત સર્વે લાલ પ્રભુકથામૃતના નિયમીત પાન કરવાથી મળે છે.

એવું કલ્યાણકારી પ્રકરણ અહીં સમેટી પૂર્ણ કરશું.

આ રામ વસ્તુ શું છે ? સાધુ સન્ત તથા સન્ત સમાગમ વળી પાર્વતી દષ્ટિએ રામ અને રામકથા મહિમા;

રામાયણનો અનુક્રમ, રામાયણનો આધ્યાત્મિક વિભાગ પ્રશ્ન અને તેનો ઉકેલ, બાળકો અને સ્ત્રીઓને યુક્ત પ્રત્યુત્તર આપવાની આવશ્યકતા; પ્રભુ ભજનથી વિમુખ મનુષ્યની સ્થિતિ પ્રભુ પ્રેમાર્થ અંગ જેનાં પ્રવૃત્ત નથી તેને પ્રાપ્ત થયેલી ઉપમા; રામકથાનો માર્મિક વિભાગ. આદિ વિવરણ થઈ ગયા. હવે રામકથાનું સાધન રૂપ સમજાવ્યે.

રામાયણ

રામકથા માર્મિક વિભાગના અંતિમ ભાગમાં અમૃત એ કલ્પના જન્ય વસ્તુ છે એમ કોઈ કહે તો તે “ કલ્પીત અમૃત સંજ્ઞાથી સુદ્ધાં તે અમૃત પાન જન્ય અમરત્વ પામવાનો માર્ગ મનુષ્યને મળી જાય છે અને પરિણામે તેવો મનુષ્ય અમર થાય છે. તે પણ સમજાવ્યું. કલ્પના અશ્વ ઉપર સવાર થઈ જીજ્ઞાસુ વિચારણાના પ્રદેશમાં જાય છે. પરંતુ વિચારણાના પ્રદેશમાં તે ત્યારેજ જાય, કે જ્યારે પ્રારંભથીજ તેણે પોતાના આ કલ્પનાના અશ્વને યુક્ત દિશામાં હાંક્યો હોય, જીજ્ઞાસુને તો યુક્ત દિશામાં પ્રેરનાર તો પ્રભુ છે અને તે પ્રભુ કૃપા શુદ્ધ ભાવનાથી આપોઆપ પ્રાપ્ત થાય છે.

હવે વિચારણા ક્ષેત્રમાં પહોંચ્યા પછી જો તે સાચે માર્ગે જોડાને હાંકે રાખે તો મંત્રણા આવે છે. આ પ્રદેશમાં તેને

સજ્જનોનો સાથ ધળે છે અને સંવાદને પરિણામે મનન ક્ષેત્રને માર્ગે આ મુમુક્ષુ ચઢે છે. આ મનન ક્ષેત્રમાં તે પોતાનાં કલ્પના અશ્વને વિદાય આપી દે છે. કારણ કે હવે આ ખ્યાલી અશ્વની તેને નથી પરવા કે નથી આવશ્યકતા. આ મનન ક્ષેત્રમાં કેટલોક કાળ સ્થિર થવાથી તેને એકાગ્રતા પ્રદેશનો પંથ પ્રાપ્ત થાય છે. આ એકાગ્રતા પ્રદેશને તે ધૈર્ય રાખી ધીરજનો સાથ સાધી બેસે છે. તેની પાત્રતા-ચોગ્યતાના પ્રમાણમાં આ કાળ ટુકે કે લાંબો રાખવો પડે છે.

એકાગ્રતા અનુકૂલ થતાં તે તેને જ્ઞાનની દિશા દર્શાવે છે. આ જ્ઞાન દિશામાં કેટલોક કાળ વિચરતાં વિચરતાં તે આત્મજ્ઞાન મંદિરની વાટે ચઢી જાય છે. “આત્મજ્ઞાન” એ સ્વરૂપ મંદિરનો રસ્તો દેખાડનારી આ પ્રદેશની અધિષ્ઠાતા દેવી છે. આ માર્ગે તે જ્ઞાસુ આગળ ને આગળ ધપે જાય છે, ત્યારે અર્ધ રસ્તે તેને “વિજ્ઞાન દેરી” સાંપડે છે. આ વિજ્ઞાન દેરીમાં એક પૂજારી રહે છે. કેટલાક તેને પંડિત સંજ્ઞા આપે છે.

ઈંગ્રેજીમાં તેને Oriental Professor ઉપાધી લગાડે છે. એ પ્રોફેસરો તો મોટા મોટા પગાર પામે તોજ વિજ્ઞાનમાં સાથ પૂરે અને પૂરાવે. આપણા ઉગમણના વિજ્ઞાન ક્ષેત્રમાં તો જ્ઞાસુએ ખીસ્સામાં જ્ઞાસા રૂપી દ્રવ્ય રાખ્યું હોય તે પૂરતું ગણાય. જ્ઞાસુ આ વિજ્ઞાન ક્ષેત્રની વિજ્ઞાન મહા-

વિદ્યાલયમાં થોડાજ કાળમાં વસી સાધુ સંતના સાથમાં આત્મજ્ઞાન દેવીની પૂજનાં વિધિ શીખી જાય છે. અહિં તે આત્મજ્ઞાન મંદિરનો અધિકારી, આત્મજ્ઞાન સંપ્રદાયનો ઉપાસક અને આત્મજ્ઞાન દેવીનો પૂજારી એવી ત્રણ પદ્ધતિઓ પામે છે; આ પદ્ધતિ પ્રાપ્ત મનુષ્ય હોય તેજ આત્મજ્ઞાન પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર પામે છે. આવી ઉપાધી-વાળાને હવે ત્યાં કોઈ રોકતું નથી. વળી વગર પૂછે તેને જે મળે તે આત્મજ્ઞાનપુરની વાટ બતાવે છે. આવી સવળતા પામીને જોતજોતામાં તે આત્મજ્ઞાન નગરમાં વહેલો વહેલો પહોંચી જાય છે, તે પુરમાં પ્રવેશતાંજ, તે પુરવાસીઓ લાંબા સમયનો તે પરિચિત મિત્ર હોય તેવા સહભાવથી તેનો સત્કાર કરે છે. આ પુર અને પુરવાસીઓનો સાથ તેને આનંદમગ્ન બનાવે છે.

આ નવા આગંતુકને જ્ઞાન કુંડમાં સ્નાન કરાવી, શ્વેત બે વસ્ત્રો તેને આપે છે. એક પહેરવા અને એક ઓઢવા. અહિં વર્ણ અથવા ભેદ વા રંગને નથી અવકાશ કે નથી સ્થાન, અહિં અદ્વય અને અદ્વૈતનીજ હાક સંભળાય છે. દેવીના મંદિરના ઘુમટમાં ગુંજતો ધ્વનિ સુદ્ધાં તેવોજ અદ્વય અને અદ્વૈત ભાવના ધૂને ચઢાવનારો જ સંભળાય છે. આ ધ્વનિમાં મસ્ત બનેલા જ્ઞાસુ, ના-હવે આપણાથી તેને જ્ઞાસુ ન કહેવાય કારણ હવે તેને ત્રણ ડીઝીઓ મળી છે

તેથી તેવા-આત્મજ્ઞાન દેવીના ઉપાસકને આત્મજ્ઞાન દેવી મંદિરમાં સાથે લઈ જાય છે, આત્મજ્ઞાન દેવીના ઉંબરે દ્વાર-પાળ પૂછે છે કે “હિ બંધો’ તારા સ્મરણ પટરૂપી ખીસ્સા ખાલી કરી નાખો. એ સ્મરણ પટના ખુણે ખુણા શોધી, પાપ પુણ્ય, એવી ભાવના, સારું, નરસું કે અજવાળું, અંધારું, અજ્ઞાન, જ્ઞાનાદિ ઢંઢો, ચાર વર્ણ અને ચાર આશ્રમ, તેમજ ધર્મ, અધર્મ, રૂપ, લેહો, શવ, વૈષ્ણવ, જૈન, બૌદ્ધ, ઇસાઈ, મુસ્લીમાદિ ધર્મ લેહ, સંપ્રદાયલેહ, વાડા પાડા આદિ વિષ-વાદ એવું એવું જે કાંઈ સ્મરણ પટના ખુણે ખુણા ખોળી તે સર્વેને જ્ઞાનાગ્નિકુંડમાં હોમી દીધા, તેની લસ્મ હું નીરખું છું; તેવી લસ્મને સુદ્ધાં હું તિલાંજલિ દઉં છું એવી શુદ્ધ અને પ્રખર ભાવના ભાવો. તે ભાવના ભાવી ? ”

આવા દ્વારપાળના પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર શુદ્ધ રજક ઘંટડીના રણકારવત્ તુરતજ દ્વારપાળને મળે છે એટલે તેને આ મંદિરમાં પ્રવેશ કરવા દ્વારપાળ નીચો નમી ઉભો થઈ, બે હાથે નમસ્કાર કરી કહે છે કે “આવા સંસ્કાર અને સત્કારની ભાવના સુદ્ધાં આજે છેલ્લી સમજી કરી તે મનમાં યાદ નહિ રાખતા હો ! એ વિવેક અને એવાં સંસ્કારને સુદ્ધાં તમે ફેંકી દીધાં છે એવી ભાવના દૃઢ રાખી, હવે તમે આ દેવી મંદિરમાં પ્રવેશો. દ્વારપાળના પહેલા પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર આપ-

વામાં રજ જેટલો વિલાંબ કે તૃણ જેટલી ધૂળરી જો નવા આ-
ગંતુકને આવી હોય તો સાથે આવેલ આત્મજ્ઞાન નગરના તેના
સાથી પોતાની મદુલીમાં તેને લઈ પાઠ પઢાવી પ્રવીણ કરી
દુકં દિવસોમાં ફરી દ્વારપાળના સાનિધ્યમાં તેને ખડો કરે છે.

હવે તેવા આનંદમગ્ન આ સંપ્રદાયના ઉપાસકને આત્મ-
જ્ઞાન દેવીના કમળરોકા સિંહાસનની પૂજા કરાવે છે. તેની
આ પૂજા છેલ્લી છે. આત્મજ્ઞાન દેવીના ચરણમાં તેનાં સર્વ
સાધન, સંપત્તિ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાનાદિ સર્વે સમર્પણ કરી દે છે,
સાથે આવેલા તે પુરના તેના સાથીઓ તે દેવીની પૂજા કરાવે
છે, તે પૂજા વિધિમાં નથી જોઈતાં પુષ્પ, નથી ત્યાં આવ-
શ્યકતા અખીલ ગુલાલની, અગરબત્તી કે ચંદનની અર્યાની,
અહીં પ્રથા નથી, હાથજોડ તો મંદિરને ઉંબરે દ્વારપાળની
પાસે જ તેને ઠાલવી નાખી હોય છે.

ત્યારે આ પૂજા વિધિ કેવી હશે ? હે વાચક ! તારે તે
જાણવી છે ? જાણવી હોય તો તારે પ્રતિજ્ઞા કરવી પડશે કે
“આજથી હું તે માર્ગે પરવરીશ ” હા, તને તારા ઐહિક
વ્યાપાર કરવાનો અવકાશ અને છુટ રહેશે; તે તો આ દેહ
રૂપી નાવડાને ટકાવી રાખવા. તેમ કરવા છતાં મનમાં ગોખી
રાખ, હૃદયમાં ગાંઠ બાંધ કે “ હું આ દેહ નહિ પણ આ
દેહમાં વસતો જીવાત્મા છું. હું શિવ છું અને જીવભાવ ટળતાં

પુનઃ શિવ બની જઈશ. ” ઠીક, એ પણ ઠીકજ થયું કે તેં તેવી પ્રતિજ્ઞા સ્વીકારી અને લીધી; તો આત્મજ્ઞાન દેવીની પૂજાવિધિ તને દેખાડું છું.

નવો આગંતુક, આત્મજ્ઞાન દેવીની સન્મુખ ઉભો છે. તેના ચક્ષુ અને દેવીનાં નેત્ર એક થયાં. મુખથી કાંઈક મનમાં તે લેવે છે, તેનાં હોઠ ખીડાયાં. ભવાં ઉંડા વિચારની સાક્ષી પૂરે છે. હવે તેની આંખ સજળ થઈ. આંખ ભીની છતાં તે હાથ ઉપાડી લુતો નથી. તે કાંઈક ઉંડા વિચારમાં મગ્ન છે. હવે જોયું તેણે નિશ્વાસ લીધો. તેની મુખચર્યા વ્યક્ત કરે છે કે તેના હૃદયનો ભાર હળવો થયો. આ મુખભાવ હવે પલટાણો. હવે તો ચોક્કસ જણાય છે કે તે ખોલતો નથી, તેનું મુખ ઉઘડ્યું નથી છતાં જો તને અને મને સમજાય છે કે તે અંતર્ગત શું કહે છે; લે....હા....આ....આ....સ....ખડું ભટક્યો, ખડું ભટક્યો ફર ફર ભમ્યો હો, જ્યારે આત્મકૃપા થઈ ત્યારે આત્મા પ્રસન્ન થયો. આત્માની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થતાં એક પછી એક મૂળ સ્થાને પહોંચવાના માર્ગો મળતા ગયા. ને અંતઃસ્ફુરણને લીધે હું અહીં આત્મજ્ઞાન મંદિર સુધી આવી પહોંચ્યો.

હે વાચક ! સાવધાન ! ખરાખરીનો આ મોકો છે તે શું કરે છે તે ખરાખર નિરખ. શું કહે છે તે ખરાખર સાંભળ. સાવધાન ! સાવધાન ! ! સાવધાન ! ! !

ત્યાં શૂન્યકાર વ્યાપી રહ્યો; ક્ષણેક અંધકાર પણ છાઈ રહ્યો, લેખક અને વાચક સ્તબ્ધ થયા. કાનમાં શૂન્યકાર, આંખે અંધકાર, જીભ તો તાળવે ચોંટી ગઈ, પગ થંભીને થાંભલા થયા, હાથ પક્ષઘાતથી ઘવાણા. નાક પોતાનો શ્વાસોચ્છવાસ લેવાનો ધર્મ ભૂલી ગયું. કહો કે બંનેના સર્વ અંગો, પાંચે કર્મેન્દ્રિયો અને પાંચે જ્ઞાનેન્દ્રિયો, જડવત્ બની ગયા. આ સ્થિતિ ક્ષણ અર્ધક્ષણ રહી હશે એવામાં તો:-

આગંતુક અને દેવીની આંખો એક થઈ ગઈ. બંનેના મુખ હરખાયાં, આકર્ષાયાં, આકર્ષાઈ આકર્ષાઈ એક થઈ ગયાં. તે એક થતાં અનેાખો પ્રકાશ થયો, પ્રકાશ વધતો ગયો, લેખક અને વાચકની આંખોથી તે ન સહેવાયો. લેખક તો આત્મબળ સાધી જેમ તેમ આંખો ઉઘાડી રાખી શક્યો, પરંતુ વાચક સહેજ ધ્રુજ્યો, તેને હાથેથી ટેકવી ખડો રાખ્યો. પડખામાં ચુંટી દઈ તેને સાવધાન કર્યો. પ્રકાશનો અંબાર વધતો ગયો. વધતો જાય છે. ઝાકમ ઝોળ જ્યોતિ જાગી. અજવાળા અનેાખા છે. પ્રકાશ આંખો જીરવી શકતી નથી. આવો અતિશય પ્રકાશ છતાં વાતાવરણમાં જરા જેટલી પણ ઉષ્ણતા નથી. આવું તે વાતાવરણ છે સુખ સ્પર્શી.

અરે! અરે!! અરે!!! આ શું? વાતાવરણ સુખ-સ્પર્શી તો કહી દીધું, પરંતુ તેવો સ્પર્શ રંગેરંગ અને રસો

રોમ ચેતન અર્પી રહ્યો છે. ચેતનની સાથેસાથ તે સ્પર્શ અતિ ગમતો બને છે.

હે વાચક! સાવધાન. તું શું સાંભળે છે ? આ રણુકાર કેવો કર્ણપ્રિય છે ? તે વ્યક્ત અને સ્પષ્ટ તો છે, છતાં તેમાં નથી કઠોરતા કે નથી કટુતા, તે ધ્વનિ આનંદદાયક હોઈ, આ આખા જીવનમાં તેં તેવો રણુકાર કદિ સાંભળ્યો નથી. પૃથ્વી પરના સંસ્કારી અને સુનિયમિત સંગીત કરતાં તે અનેરું છે. તેમાં સંભાળતા ઠેકા લેવાના તાલ, યુક્ત યતિ, આરોહ; અવરોહ; મુચ્છના સર્વે સ્પષ્ટ સમજાય તેવાં છે, અરે લાઈ ! જોયું. જોયું, તે ધ્વનિ, સ્વ અભિનય કરે છે—અભિનય કરતો ભાસે છે, અભિનય, કહો કે એવો અભિનય ગુણિકા ન કરી શકે; સ્વર્ગની અપ્સરાઓથી તે નજ થાય, રંભા અને ઉર્વશી આ અભિનય નિરખી તે અદૃશ્ય વસ્તુના અભિનયને હાથ જોડી પ્રણામ કરતાં કરતાં દંડવત્ બની લાંબી થાય છે. લાંબી થઈ સુતાં સુતાં પણ આંખો તો ઉઘાડી રાખે છે. તે ચર્મ ચક્ષુ તો છે બંધ છતાં તેને તે અનેરો અભિનય પ્રત્યક્ષ વ્યક્ત થાય છે.

હે વાચક! તને તે દેખાય છેને ? મૂર્ખ ! તારી આ કોડા સરખી આંખ બંધ કર, તોજ તે અભિનય નિરખશે. ધ્વનિ તો કર્ણની તૃપ્તિ કરે પરંતુ આત્મગાનનો ધ્વનિ તો

અક્ષુ ગોલાકમાં પ્રવેશી અંતરના પટ લેદીને દષ્ટિ દેવીનું દૃશ્ય બની આવા અનોખા અભિનય દર્શાવે છે.

હે વાચક ! હવે તો ભાઈ જાગૃત થા અને સૌરભનાં સુવાસ લઈ લે, બાપુ ! સાવધ થા, ફરી આ મોકો નહિ આવે હો. આ તો આત્મજ્ઞાન, દેવીની આત્મપૂજા કરે છે તે સમયેજ આવું આવું અનુભવાય છે. આ સુવાસ ન હોય, સ્વર્ગમાંથી પારિજાતક શ્રીકૃષ્ણે આણી રૂક્મિણીને આંગણે રોપ્યું હતું તે દૈવી વૃક્ષનાં પુષ્પ સુધ્ધાંની અને તે પુષ્પ આવી સૌરભ નથી આપતાં હો. આ દૈવી-ના, ભાઈ-ના, દૈવી નહિ કહીએ ! આ તો આત્મિક પૂજા. આત્મા આત્માનાં પૂજન કરે ત્યાં આવોજ વિધિ હોય.

આગંતુક તો આત્મજ્ઞાન દેવીની પૂજા સંકેલતા જણાય છે. આ પૂજામાં પૂજારી અને પુજ્ય માત્ર સામસામા મીટ માંડી સ્થાપિત છે; છતાં આ દૃશ્ય, આ ધ્વનિ, આ સુવાસ આદિ સર્વે થતાં જાય છે, સમજાય છે, અનુભવાય છે, અનુભવ સિદ્ધ વાતો ખોટી ન હોય. તને ખરી કરવી એ તો વ્યક્તિગત વસ્તુ છે. તેવાં રત્નને પાંચીકો ગણી ફેંકી દેનાર તેમ કરવા મુખત્યારી ધરાવે છે. મુખત્યાર થવું ઘણાને ગમે છે તેથીજ હજારે નવસેં નવાણું આપ અખત્યારી અજમાવી મુખત્યાર બની આવા રત્નો ધુળમાં રોળી નાંખે છે. રોળીને

પછી રૂવે છે. હે વાચક ! તેવા હજાર માંહેલો એક તું થજે. ભાઈ ! નવસો નવાણુંમાં નહિ લગતો હો.

આવી રીતે લેખકની અને વાચકની દશે ઇન્દ્રિયો પ્રસન્ન થઈ ન થઈ ત્યાં તો તે પૂજારી હસ્યો, દેવી હસી, અગ્નિનો ભભૂકો ઉઠ્યો, અગ્નિ છતાં તેમાં ઉષ્ણતા નહિ પરંતુ સુખ સ્પર્શ હતાં.

પૂજારી અને પૂજ્ય દેવી હળુ હળુ અસ્પર્શની સામે આવતાં ભાસે છે; ડગે ડગે હર્ષાય છે, આગંતુક દેવીમાં એ દૃશ્ય બને છે. દેવી તેને પોતાના અંતરમાં લપેટી તે આગંતુકના હૃદયમાં મંદિરસ્થ દેવ આત્માના ચરણમાં બહુ કાળજીથી પધરાવી પાછલે પગે હળવે હળવે અતિ હળવે પગે પાછી હઠે છે.

આત્મા પ્રસન્ન વદને આગંતુક ઉપર અભિદષ્ટિ ફેંકતાંજ તેના ચરણમાં પડેલા આગંતુકમાંથી તેવીજ ન્યોતિ ફરી હસે છે, હર્ષાતાં હર્ષાતાં આત્મામાં જીવાત્મા લીન થઈ જાય છે. હવે તે જીવાત્મા નહિ પરંતુ પ્રત્યક્ષ શિવ બની ગયો છે. આત્મજ્ઞાન દેવી હૃદય મંદિરને ઊંબરે ઉભી ઉભી છાની છાની આ બધું નિરખે છે. અસ્પર્શમાં તેમને લીન થતાં જોઈ તેનો અંતરાત્મા પ્રસન્ન થાય છે. તેના હાથ અનાયાસે લેળા થઈ આશીર્વાચન ઉચ્ચારતા ભાસે છે. તેના મુખ-

માંથી હર્ષોદ્દિગાર નીકળે છે કે, હા....આ....શ એક વધુ જીવને શિવ બનાવવાનું સુભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું.

આ પૃથ્વી ઉપરનું અમૃત, જે આ જીવને શિવ બનાવીને અમરત્વ અર્પ્યું.

ૐ સદ્ગુરુદત

તુલસીદાસજી લિખિત વિવેકમાળા

આત્માનો અધિકારી કોણ ?

જે મનુષ્ય શાન્ત, દાન્ત, ઉપસ્ત, તિતિક્ષુ અને સમાહિત થાય છે તેજ મનુષ્ય આત્મામાં આત્માને નિરખે છે અને તેજ બધાનો આત્મ રૂપ બની જાય છે—ઉપનિષદ્.

નરકનો અધિકારી, કોણ ?

જીવો સાથે દ્રોહ કરીને જે પોતાના શરીરને પોષે છે, તેવો માણસ તેવા તે શરીરને અને પાપકર્મોથી સંચિત કરેલા ધનને અહિંજ છોડીને, એકલો અટુલો—હા, પણ સાથે વાટ ખર્ચ માટે પાપનો પુંજ સાથે લઈને અન્ધકારમય નરકમાં પ્રવેશ કરે છે.

—શ્રીમદ્ભાગવત.

ખરો શૂરવીર કોણ ?

મનુષ્ય મનુષ્યને હરાવે અર્થાત એક મનુષ્ય બીજા ઉપર પોતાના શૌર્યથી જીત મેળવે તે ભલે શૂરવીર ગણાય, પરંતુ ખરો શૂરવીર તો એજ છે કે, પ્રાણી માત્રના શત્રુઓ જે છે તેને વશ કરે. જેણે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર એવા છ-શત્રુઓને જીતી લીધા છે તેવો પુરુષ, ઈશ્વરની એવી ભક્તિ કરે છે કે જે દ્વારા તેને માટે ભગવાનમાં પરમ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે.

—મહાભારત

કુટુંબ મેળો.

અમારો પુત્ર, અમારી દારા, અમારો પતિ આદિ સગ-પણના નાતામાં લોકો રાચે છે. વળી તેમાંથી કોઈ સગાં-વહાલાનું મૃત્યુ થતાં ન્હાનાં બાળકવત્ રોવા અને કુટવા મંડી જાય છે. એ અનુભવ તો આ સંસારમાં સાધારણ છે; છતાં દેવર્ષિ નારદનાં વચનો જેણે હૃદયમાં ગોખી રાખ્યા છે તેને આ કુટુંબનાં સુખ દુઃખ બાધતાં નથી. તે વચનો આ રહ્યાં:—

જે રીતે પાણીના પ્રવાહના વેગમાં એક સ્થાનની રેતી કણ કણ થઈને વહી જાય છે અને દૂર દૂર આવેલી અત્યાર સુધી અલગ અને અપરિચિત રેતીનાં કણો સાથે-જ્યાં

અવરોધ આવે ત્યાં એકદી થાય છે; તેવી જ રીતે કાળ-સમય
—થી ધકેલાયલાં પ્રાણીઓ ઘડીકમાં વિયોગ અને ઘડીકમાં
સંયોગ ભોગવે છે. કુટુંબ મેળો પણ આવોજ હોય, તેના
વિયોગ સંયોગની પરવા શાણો મનુષ્ય કદિ નથી કરતો.
—દેવર્ષિ નારદ.

મોક્ષ પ્રાપ્તિનાં સાધનો કયાં ?

સરલતા, કર્તવ્ય પરાયણતા, પ્રસન્નતા અને જિતેન્દ્રિયતા
તથા વૃદ્ધ પુરૂષોની સેવા એ સાધનોથી મનુષ્યને મોક્ષની
પ્રાપ્તિ થાય છે. —ભક્ત પ્રહલાદ.

નિર્ભય કોણ ?

જે મનુષ્યથી પ્રાણી માત્ર નિડર રહેતાં હોય; વળી જે
પોતે બધાં પ્રાણીઓથી નિડર રહે છે—(આવું તો ત્યારેજ
બને કે પોતાનું તે મનુષ્યનું જીવન સર્વાંશે નિર્દોષજ હોય;)
તેવો મનુષ્ય મોહથી છુટયો છે અને તે સર્વથા સર્વદા અને
સર્વત્ર નિર્ભય જ છે. —ભગવાન વ્યાસ.

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

કર્મ-યોગ

લેખક
મૂલજી રણછોડ વેદ

પી ઠિ કા

યોગ શબ્દથી રીતિ-વિધિ માર્ગ કે સંપ્રદાયનાં સૂચન થાય છે. યોગનો સાધારણ અર્થ પાનાંજ દર્શિત યોગમાર્ગ છે. આ યોગમાર્ગ અને હઠયોગ એ બન્ને લિન્ન લિન્ન છે. યોગમાર્ગ ન્યારે આત્મપ્રાપ્તિ કે આત્માનંદ મેળવવાનો ધ્યેય હોય છે ત્યારે હઠયોગમાં તો દેહની પુષ્ટિ અને દેહ તુષ્ટિરૂપી ધ્યેય ધારવામાં આવે છે. પહેલામાં ન્યારે આત્માને ઓળખી જન્મ મૃત્યુની પરંપરામાંથી છૂટવાની ઇચ્છા અર્થ આરૂપીત્વ છે; ન્યારે ખીજમાં આ દેહમાં વસી અજર અને અમર થવાની તીવ્ર ઇચ્છા ભરી છે, દેહ તો જન્મેલો હોઈને નાશવંત તો છે પરંતુ હઠયોગીનાં પરાક્રમ તો નાશકાળને બહુ લાંબે સુધી હઠાવે છે. ચાંગદેવ તેવા સિદ્ધ પુરુષ હતા; તેને માટે એવું કહેવાય છે કે તેણે પોતાનો દેહ આવી સિદ્ધિથી અગીઆરસો વર્ષ સુધી ટકાવ્યો હતો; અને ન્યારે સદ્ગુરુ નિવૃત્તિનાથની અનુગ્રમુકતાઈએ પ્રભુના અવતારરૂપ જ્ઞાનદેવની પ્રેરણાથી તેને આત્મજ્ઞાન આપ્યું ત્યારે તે સિદ્ધ પુરુષને સિદ્ધિ તરફ અભાવ આળ્યો.

આવા યોગ અનેક છે, તેમાં જગવદ્ગીતાન્તર્ગત જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, સંન્યાસયોગ, અધ્યાત્મયોગ, રાજાવયોગ, રાજગુણયોગ, કર્મયોગાદિ મુખ્ય છે. એ બધા યોગના ફળ કે લાભ બિન્ન બિન્ન છે. છતાં પણ આપણે એટલું કહેશું કે કર્મયોગ બધા એક વક્તિથી એક જીવનમાં રુંધાતાં નથી. અધિકાર, જ્ઞાન, કે શક્તિ અને સાધનાનુસાર જેને જે અનુકૂળ લાગે તે યોગથી કે માર્ગથી મનુષ્ય પોતાનું ધ્યેય સમજી લે છે. શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ આ બધા યોગ વર્ણન કરી તેના લક્ષણ સમજાવીને તેના અને તદાન્તર્ગતકાશ્રમ અને સાધન દેખાડ્યું છે.

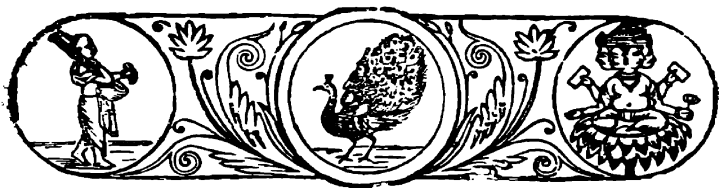
એ બધું કહીને આ નટવરે અર્જુનને બોધ આપી કહ્યું છે કે, સર્વયોગમાં શ્રેષ્ઠ તો કર્મયોગ જ છે. કારણ કે સંસારમાં રહી દાન, સહાય આદિ પરોપકારી કાર્યો કરતાં કરતાં સ્વામીશ્રી વિવેકાનંદે જેને રાજયોગ ઠરાવ્યો છે એવા કર્મ-યોગની મહત્તિ જનતાના લાભાર્થે અર્જુનને સમજાવી છે.

આ લઘુ લેખમાં તે કર્મ-યોગનું સ્વરૂપ અતિ સંક્ષેપમાં સમજાવ્યું છે. તે વાંચી તદાનુસાર વર્તનથી જો કોઈ પોતાની ઉન્નતિ કરી લે તો લેખક પોતાનો હેતુ સિદ્ધ થયેલો સમજશે.

નં. ૭૭ ત્રીજા બંગલો
અંદેરી

મૂલજી રણછોડ વેદ

આદ્ય કૃષ્ણપદ્ય અષ્ટમીસં. ૧૯૯૨

“કર્મ-યોગ.”

અર્જુન ! મેં તને આ શ્લોક “ યજ્ઞાર્થાત્કર્મણોઽન્યત્ર ” તને આ અધ્યાયમાં ત્રીજો સમજાવ્યો. જ્યારે અહીં હું તને કહું છું કે, જ્યાં યજ્ઞતું નામ માત્ર આવે ત્યાં વિષ્ણુની પધરામણી આપોઆપ જ થઈ જાય છે, તેવાં યજ્ઞાખ્ય ન હોય તે બધાં કર્મો બાધક અને અપવિત્ર છે. ત્યારે હવે વધુમાં જાણી લે કે, તે યજ્ઞ હું પોતે જ છું અને હવે તું બની જા તત્ત્વજ્ઞ, અને તારાં સર્વે કર્મો તું મારામાં જ અર્પણ કરી દે, એવું હે પૃથાના પુત્ર ! તું જાણી લે. એવું તે સગુણબ્રહ્મ-શ્રીકૃષ્ણ કુન્તીના પુત્ર અર્જુનને કહે છે. તું યુદ્ધ ભલે કર છતાં તે યુદ્ધ-કર્મ અને અન્ય સર્વે કર્મોનાં ઇશ્વરાર્પણ તો અવશ્ય કરજે જ, એવાં કૃષ્ણાર્પણથી સ્વધર્મ સચવાય છે. માટે હવે બીજી ટકટક છોડીને યુદ્ધ કર.

હે પાર્થ ! એક વખત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી પણ

તારે લોકસંગ્રહાર્થે કર્મ તો અવશ્ય કરવાં જ, તેથી જ મેં તને આ રીતે કર્મ કરવાનું કહ્યું: કેમકે અધ્યાત્મ ચિત્તથી અર્થાત્ એકાગ્ર બનીને (સર્વત્ર આત્મા વ્યાપીને રહ્યો છે એવું સ્મરણ રાખીને) આશા, મમતા રહિત બનીને એટલે કે નિષ્કામ થઈને અને કર્મવિષયનું અભિમાન છોડીને તું કર્મ કર એવો મારો તને આગ્રહ છે. જ્યારે તેં આશા અને મમતાને દૂર કરી દીધી એટલે તારી સામે “ હુંપણું ” માથું નહિ ઉપાડે. ત્યારે કતાલાવ તે કર્મમાં તને નહિ રહે.

જ્યાં આવી આશા મમતા રહિતતા ત્યાં અકર્તૃતા આવીને પ્રત્યક્ષ ઉભી રહેશે; આવે મોકે કર્મમાત્રમાં પ્રવૃત્તા પ્રવેશ કરશે. જ્યારે કર્મનો પલટો પ્રવૃત્તમાં થયો કે તરત જ પ્રવૃત્તજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ એમ સમજ; એનું નામ જ અધ્યાત્મ અને તે સ્થિતિ કહેવાય છે. આધ્યાત્મિક; એવો પ્રવૃત્તજ્ઞાની થયા પછી પણ તારે જે કાંઈ કર્મ તું કરે તે સર્વે કર્મો મને અર્પણ કરવાં; અને હું સગુણ અને સાકાર પ્રવૃત્ત છું એ વાત તારે કદિ પણ ન ભૂલવી.

અર્જુન ! એક વખત અહંકારનો ત્યાગ થઈ ગયો તો ત્યારપછી આવાં આ કર્મોને કૃષ્ણાર્પણ કરવાનો સંસ્કાર

આપોઆપ જામશે, તદર્થે તારે ડગલે અને પગલે કર્મ માત્ર મને અર્પણ કરવાં.

કર્મ-કૃષ્ણાર્પણ મહિમા—હવે હું, તને કૃષ્ણાર્પણ-મહિમા સમજાવું છું; તે તું લક્ષ્ય હૃદયે સમજ. એ મર્મ સમજ્યા પછી સર્વ કર્મ બ્રહ્માર્પણ કરવાથી કર્મમાત્રમાં પ્રત્યક્ષ બ્રહ્મ જ વ્યાપી રહે છે અને તેથી તે કર્માચરણ કર્મ નહિ પરંતુ બ્રહ્મ ખેલ બની જાય છે એટલે તજજન્ય આનંદ અન્ય સર્વે ઐહિક આનંદને ઢાંકી દે છે. અર્જુન ! જે આ રીતે કર્મનાં કૃષ્ણાર્પણ કરે છે તે સગુણસાકાર બ્રહ્મનો દાસ બને છે. જ્યારે તે પુરુષ મારો દાસ કહેતાં અનન્ય લક્ષ્ય બની ગયો, ત્યારે મારે તેના વિષે ઉદાસ ન જ રહેવાય, મારાથી તેના સુખદુઃખ, અગવડ કે સગવડ સમયે તટસ્થ ઉભા રહી જોયા ન જ કરાય. હું તેને યોગસિદ્ધિને માર્ગે મૂકી, જરા પણ પ્રયાસ કરવા નહિ દઉં અને તેને આપોઆપ તે યોગસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય એવું કરી દઈશ. હે પાર્થ ! ચોથા અધ્યાયમાં મારા સ્વમુખે હું કહીશ કે, “ બ્રહ્માર્પણં બ્રહ્મહવિ ” અર્થાત્ બ્રહ્મને અર્પણ કરેલાં સર્વ કર્મો બ્રહ્મહવિ કહેતાં બ્રહ્મચર બની જાય છે તેમાં લયો છે ચૂઢભાવ કહેતાં શુદ્ધાર્થ, તે મેં તને અહીં જ સમજાવી દીધો.

વળી હે કુન્તીપુત્ર ! કહેવાતા નિર્ગુણવાદાભિમાની આવું રહસ્ય નથી સમજતા તેથી કર્મ સમર્પણ વિધિને તેઓ નથી માનતા. તેઓ તો બની બેઠા છે આત્મજ્ઞાની, તો પછી તેઓ ઇશ્વરને કર્મ કેમ સમર્પે ? વળી અહીં મેં તને ‘ અધ્યાત્મચેતસા ’ અર્થાત્ પ્રવક્તાજ્ઞાન યોગ્ય ચિત્ત ધારણ કરવા કહ્યું; તેનો અર્થ તેઓ સાધારણ અને વિના મહત્ત્વવાળો કરે છે. ખારમા અધ્યાયમાં પણ હું તને હે અર્જુન ! કહીશ કે, આવા અજ્ઞાનીઓ મારા ચરણમાં કર્મ અર્પે છે; ત્યારે તેઓ દૃઢ નિશ્ચય ધારે છે કે, હું, શ્રીકૃષ્ણ સર્વેથી મોટો છું-હે અર્જુન ! તેવો શ્રીકૃષ્ણ તેઓ ગમે તેને સ્થાપે પરંતુ તેમાં તેવા ગમે તેને જો તે સર્વોત્કૃષ્ણ પુરુષોત્તમ છે એવો ઠરાવે તો પણ તેને યોગ-પ્રાપ્તિ થઈ જાય.

અર્જુન ! તને હું અનેક વાર કહી ગયો કે, આ શ્રીકૃષ્ણ ! એ જગત્ની દૃષ્ટિએ દેવકીની કૂખે પાકેલો અને વસુદેવનો પુત્ર ભલે મનાય, છતાં જેમ સાધારણ મનુષ્ય, પિતાના શુક્ર અને માતાનાં શોણિતના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલું પંચમહાભૂતનું પુતળું છે, તેવો હું નથી. તે શ્રીકૃષ્ણ સગુણ અને સાકાર ભલે દેખાતો હોય, છતાં તે આકાર અને તે કૃષ્ણમૂર્તિ તો તે અચિન્ત્ય, અનિર્વચ-

નીચ, નામ રૂપ પર, ઇન્દ્રિય પર, નિત્ય, અવ્યય, નિર્વિ-
કાર, અનાદિ, અજ, અવિનાશી એવી એક વ્યક્તિ, જેને
કોઈ બ્રહ્મ, કોઈ પરમેશ્વર, કોઈ મહત્ પરમાણુ, તો કોઈ
એક અદીઠ, અચિન્ત્ય શક્તિ ઠરાવે છે, તેનું પ્રતિબિંબ
માત્ર છે. એવું સમજનારો હોય તે જ આ શ્રીકૃષ્ણમાં,
તે સર્વ સંપૂર્ણ અને પૂર્ણ કામ, અકર્તા, સ્વપ્રકાશ અને
સર્વ શક્તિમાન એવા તે અનામીને નિરખે છે.

અર્જુન ! નહી, તળાવાદિ જળાશય ઉપર અનેક
મનુષ્યો, તે જળમાં પોતાની જ આકૃતિ નિરખી પોતા-
ને જ જુવે છે, છતાં તે પોતે નથી, તોપણ તેને તે પોતે
જ છે એવું માની તે સર્વે મનમાં મલકાય છે તો ખરા,
છતાં તે પ્રતિકૃતિ ‘તે પોતે તો નથી જ’ કહો કે તે
કાંઈ નથી, એવી રીતે જે આ શ્રીકૃષ્ણ મૂર્તિને જોશે
તોજ ખરા જ્ઞાનીને તે મૂર્તિમાં બ્રહ્મની આંખી થશે અને
અજ્ઞાનીને તો તે વાસુદેવ અર્થાત્ દેવકીનાં ગર્ભાશયમાં
પાકેલો અને દેવકીનાં શોણિત અને વસુદેવનાં વીર્યનાં
મિલનથી ઉત્પન્ન થયેલો સાધારણ શ્રીકૃષ્ણ જ નજરે પડશે.

આવા શ્રીકૃષ્ણને પોતાનાં સર્વે કર્મ ‘કૃષ્ણાર્પણ’
કરનારનો હું અવશ્ય ઉદ્ધાર કરીશ. તેને હું સંસાર-
સાગરના વિહારસમયે અદ્ધર ઉંચે રાખીને સંસારની સર્વ

હીલાનો અનુલવ કરાવીશ, છતાં તેને તે જળ (સંસારના કર્મબંધનથી) લિપ્ત થવાં નહિ દઉં. તેને આવો સંસારસાગર વિહાર કરાવીને મૃત્યુ સમુદ્રને પેલેપાર-સામે-પાર-પહોંચાડીશ અને પેલા કહેવાતા અને આડંબરી નિર્ગુણોપાસકના જેવો માત્ર નહિ, પરંતુ તેથી અઢકો અને અનેરો આનંદ અનુભવાવીશ.

કૃષ્ણાર્પણ-મહિમા-નિર્ગુણોપાસક, ભલે પોતાને જ્ઞાની માને અને પોતાના કર્મમાત્ર શ્રીકૃષ્ણને સમર્પનાર ભલે તેની દૃષ્ટિએ અજ્ઞાની મનાય, છતાં તે અજ્ઞાની (શ્રીકૃષ્ણને કર્મ સમર્પનાર) તે બ્રહ્મજ્ઞાની કરતાં મોટો છે. તેનું મહત્ત્વ તે નિર્ગુણોપાસક કરતાં અતિગણું મોટું છે. આવા આ સત્ય વચનનો વિરોધ કેળુ કરશે. સર્વત્ર એવું જ માની લેવાયું છે કે સર્વથી ચઢીઆતો જ્ઞાની છે ત્યારે આ શ્રીકૃષ્ણ ગીતાના બારમા અધ્યાયમાં આવાં પોતાનાં સર્વે કર્મો સમર્પનાર જ્ઞાનીને નિજ મુખે સૌથી મોટો શા માટે કહેતા હશે ?

આ રીતે નિર્ગુણોપાસક જ્ઞાનીની કુચુક્તિ અનેક પ્રકારની હોય છે, તેમાં નવાઈ શી ! એ તો સ્વવચનની સ્થાપના માત્ર તેણે કરી દીધી. એવી તેની કલ્પના તેવા જ જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ ગમે તેવી મોટી ઠરે છતાં તે રહે-

વાની અસિદ્ધ. તેમની, તે અનેક માંહેલી એકાદ કુચુક્તિ લઈએ. એમનું કહેવું એવું છે કે આત્મજ્ઞાનીને પ્રભુ-ભક્તિની આવશ્યકતા નથી. એ ઉક્તિ, પહેલી દૃષ્ટિએ ગમે તેવી રૂડી અને લલચામણી દેખાય છતાં તે સર્વજ્ઞ શ્રીકૃષ્ણને સ્વીકાર્ય નથી એવું તે શ્રીરંગ બારમા અધ્યાયમાં કહેશે. વળી ત્યાં જ આ મુકુંદ સમજાવશે કે, આવી આ આત્મજ્ઞાલિમાન કહાણી દીર્ઘદૃષ્ટિવાળી છે, એવું તે કહેવાતા જ્ઞાની લલે કહ્યા કરે, પરંતુ ઉંડાણમાં ઉતરીને જોતાં એ તો છે. “અદીર્ઘ દૃષ્ટિ” ભક્તિ તો સર્વત્ર અને સર્વદા સુરસામૃત જ છે. એ ભક્તિમાં અમૃતથી પણ અદકો સુરસ ભર્યો પડ્યો છે. ત્યારે આવા આ ભક્તિભાવ પૂર્ણ તે શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કર્મ સમર્પણનો પંથ આપણે સર્વથા સ્વીકારવો કલ્યાણકારક છે.

જ્ઞાનપ્રાપ્તિ લલે થાય, છતાં તે જ્ઞાન પાકું થયા વિના દીર્ઘકાળ નભતું નથી. સગુણ-ભજન વિના પાકું થનાર નથી તેથી જ્યાં સુધી તેવી સુદૃઢતા પ્રાપ્ત થઈ નથી ત્યાં સુધી તો સગુણ અને સાકારનાં ભજન કરવાં જ રહ્યાં. તદર્થે જ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહી દીધું કે “અધ્યાત્મ ચિત્તથી કર્મો કર અને તે કર્મો મને અર્પણ કરી દે, એવી રીતે જો તું યુદ્ધ કરીશ તો જ તારો

સ્વધર્મ સચવાશે. શાસ્ત્રાનુભવ પણ તેમ જ કહે છે કે,
 “જે આસને બેઠા તે જ આસને જ્ઞાન પ્રાપ્તિ થશે.”
 યુદ્ધ કરવાં એ તારું ઠર્યું છે આસન. તો યુદ્ધ કરવાથી
 જ તને જ્ઞાનસિદ્ધિ થશે—તારા માટે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ સાધન
 આ યુદ્ધ જ છે. તે યુદ્ધ એક કર્મ ઠર્યું છે. ત્યારે તેવાં
 કર્મ તું કર. યુદ્ધથી મનુષ્યને દેશાધિપત્ય પ્રાપ્ત થાય છે.
 તે હજી તને મળ્યું નથી. છતાં યુદ્ધ કરવાથી તને તે
 મળશે જ. આ રીતે મનુષ્યને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ ભલે ન થઈ
 હોય છતાં, તેઓ અજ્ઞાની સુદ્ધાં જે સર્વ કર્મના સમ-
 ર્પણ તે શ્રીકૃષ્ણને કરે તો તે જન્મમૃત્યુની પરંપરામાંથી
 છૂટી પોતાનો મનખાદેહ સફળ કરે છે.

ઉ પ સં હા ર

કર્મયોગ કે જેનું મંથન શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જેવાએ શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં કર્યા પછી તેના ઉપર જે કાષ્ઠ પણ મનુષ્ય વધુ અજવાળું પાડવા જાય તો તે સૂર્યદીપક પાસે પોતાના તેજથી ઢાંકવાનો પ્રયત્ન કરતા આગીયા કીડા જેવો જ હરે.

પ્રત્યેક જ્ઞાત્રોએ આ કર્મયોગને સંસારીઓને માટે ઉત્તમ સાધન ગણાવ્યું છે. વળી આધુનિક કાળમાં સુધારાની ટોચે પહોંચેલા અને વિજ્ઞાનના શિરોમણી ગણાતા અમેરિકામાં જઈ તે દેશના પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાનીઓને જે યોગ શીખવ્યો તેનું નામ રાજયોગ હતું છે.

આ ક્ષુદ્ર ઉલ્લેખમાં પણ તેનો તે જ યોગ ચર્ચાયો છે પરંતુ તેને આપણે કર્મયોગ અભિધાન આપ્યું છે. વાચકે તેને પોતાની રચિત અનુસાર ધટાડી તેનું વર્તન કરવું.

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

आर्यं संस्कृतिनुं
प्राचीन ऐक्ष - रे - ऐपेरेटस

अथवा

विज्ञानना ये लिन ३५

लेखक
भूदण रणुछेड वेड

પ્રસ્તાવના

શબ્દ એક અને તેના અર્થ અનેક થાય છે. એ વાત સર્વ વિદિત છે. તેમાં વિજ્ઞાન એક એવો શબ્દ છે કે જેમાં અર્થમાં વિશેષતા પણ આવે છે. અને તે વિશેષતા એટલે વિભિન્નતા હોય; આપણે તે વિચિત્રતા જોઈએ. તે વિજ્ઞાનનો ઉપસર્ગ વિ. એક પ્રસંગે વિશિષ્ટ રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે તેનો અર્થ પારમાર્થિક કે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન થાય છે. હવે તેનો તે જ વિ. જ્યારે પલટો ખાઈ વિપરીત રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે તે તેવા વાચ્યાર્થ કરતાં ઉલટું જ્ઞાન કરાવે છે અને તે વિજ્ઞાનનો તે સમયનો અર્થ ખરું જ્ઞાન નહીં પરંતુ ઉલટું કે આડે રસ્તે દોરવવાનું થાય છે.

આપણા પ્રસ્તુત લેખનું શીર્ષક છે એક્સ-રે-એપેરેટસ. હવે પૂર્વ અને પશ્ચિમ, ઉગમણ અને આયમણ શું સૂચવે છે? ઉગમણમાં સૂર્યનો ઉદય એટલે પ્રકાશનો સંભવ. પશ્ચિમ એટલે સૂર્યાસ્ત દિશા. વસ્તુસ્થિતિ આવી હોઈ, આ વિજ્ઞાન આર્યસંસ્કૃતિ અર્થાત ઓરીએન્ટલ oriental સંસ્કારિતામાં મનુષ્યને ઉન્નતિ-માર્ગ બતાવે છે. હવે આ ઉન્નતિ પણ વિજ્ઞાનની સાથે જ્યારે પશ્ચિમ દિશામાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે અર્થાત occidental civilisation કે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિમાં પલટો ખાઈ જાય છે. પહેલામાં પરાના મૂલ્યન થાય છે ત્યારે તે બંનેના પલટા આ પશ્ચિમમાં

અપરામાં થઈ જાય છે. પહેલો જ્યારે આત્મદિશાની સ્ફૂરણા કરે છે ત્યારે બીજો જડવાદમાં પ્રગતિ કરાવે છે. આર્યસંસ્કૃતિએ વિજ્ઞાનને વિશિષ્ટ જ્ઞાનરૂપે સર્વત્ર નહિ તોપણ અધિકાંશે વિશિષ્ટ જ્ઞાનમાં વાપર્યું છે. ત્યારે પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાનીઓ—અહીં આપણે તેને માત્ર જ્ઞાની નહીં પરંતુ વિજ્ઞાની એટલા જ માટે કહેશું કે તેનું જ્ઞાન શુદ્ધ નહિ પરંતુ કંઈક વિશેષ અર્થાત આર્યસંસ્કૃતિ કરતાં ભિન્ન કે વિપરીત છે—તે વિજ્ઞાન ઐહિક પ્રગતિ કે ધનસંપત્તિના જેથી વધારો થાય તે પ્રાપ્ત કરવાના સાધન, યુક્તિ કે શોધ કરવાના અર્થમાં વાપરે છે તેથી જ આ લક્ષ્મી, ધન કે સંપત્તિ પારમાર્થિક નહીં પરંતુ ઐહિક અને નાશવંત હોવાથી જડસંજ્ઞા પામે છે, તદ્દર્થે આ વિજ્ઞાનીઓ જડવાદી ઉપાધી પ્રાપ્ત મનાયા છે.

કેટલાકની માન્યતા તો એવી છે કે આ શોધ પાશ્ચાત્ય પંડિતોએ થોડા વર્ષો પહેલાં કરી જનતા ઉપર મોટા ઉપકાર કર્યો છે. આ ઉક્તિ કે કથન અમે માન્ય રાખશું. છતાં કહેશું કે આવું એક્સ-રે-એપેરેટસ તેના આધુનીક સ્વરૂપમાં અને આધુનીક સંજ્ઞાધારી રૂપમાં આર્ય રૂપીમુનિઓને લાગે જ્ઞાન ન હોય પરંતુ તેના રહસ્યવાળું એક્સ-રે-એપેરેટસ તેમને જ્ઞાન હતું અને તે દ્વારા તેઓએ અતિ ઉત્કૃષ્ટ અનેરો લાભ પ્રાપ્ત કરી મનુષ્યજન્મનું જ્યેષ્ઠ સાધી લીધું છે. અને તે જ્યેષ્ઠ એટલે જન્મમરણની પરંપરાથી છુટી જવું.

ગ્રીન બંગલો અંધેરી.

મૂળજી રણછોડ વેદ.

આર્ય સંસ્કૃતિ સૂચન પ્રાચીન એક્ષ-રે-એપેરેટસ

એકાંકિ નાટક

પ્રવેશ પહેલો.

દાદુલા દરબારઃ અલ્યા માનસીંહ ! કલકત્તાથી મણીલાઈ શેઠ આવ્યા છે તો એને ઉતારે જઈ ખબર કાઢી આવ તો ખરો કે તેને કંઈ જોઈએ કારવે છે ?

માનસીંહઃ બાપુ ! આ એલલ હમણાં જ ત્યાં થઈ આવ્યો. બધી તજવીજ થઈ ગઈ છે. પરંતુ જ્યારે દૂધની તાંસળી તેને આપી ત્યારે તેનો પુત્ર પ્રેમચંદ કહે, મને તો સા જોઈએ ! તે બાપુ ! સાનો ડોઝ આવ્યો નથી ઇતું કેમ ?

એભલ: માળું ! આવી ખબરું હોત તો ભાવન-
ગરથી કે જેતલસરથી એટલા ધનજી સાથે મગાવી ન લેતાં !

દાદુભા દરબાર: જીએને, આપણા લાલભાઈ શેઠને
દીકરો અહીં પરીક્ષા પહેલા પોતાનું પાકું ભણતર કરવા
આવ્યો છે તેને ત્યાંથી ખોખો એક માગી આવો. અને
હમણાં તો કામ રોડવો.

એભલ: બાપુ ! પણ આ સાનો સ્વાદ તે કેવો હશે
કે માળાં જે તે શહેરી કે થોડું ઘણું અષ્ટપષ્ટ ભણેલા અહીં
આવે છે ત્યારે તેને આ ઉકાળા વના ચાલતું જ નથી.

માનસીંગ: એલા એભલ ! એક ફેરી એ સાની ટેવ
તને પડેને ત્યારે જ તને ખબરું પડે કે આ સા કેવોક
હોય !

દરબાર: પણ એ માનસીંહ, પણ આ માળો માન-
સુર ગઢવી તો જ્યારે ત્યારે વાટું જોવરાવીને અને આંખું
ખેંચાવીને કાયર કાયર કરે છે. માળાને કાલેજ કંઈ રાખેલ
હતું કે આપણે ત્યાં કલકત્તાના મેમાન છે તો તેનું મન
રીઝવવા અને તેના ખેમચંદ છોકરાને મોઝું કરાવવા
વહેલો આવજો. છતાં હજીય તે કેમ ન ગુડાણો ?

એભલ: “ પણ બાપુ ! એને જરા ડીકાં ડીધાં હોય
તો એની ખુદલી ઠેકાણે આવે ખરી હો !

માનસીંગઃ એ માળા મૂરખ ! આણું કાચું દાયરો
બેળો થયો હોય ત્યારે કાપીશમાં હો ! નહીં તો એ
ગઢવી, ને એ ચારણ, ને એદ્યા બારોટ તે દેવી પુતર
ગણાય. ભુંડા ! તે એકાદ શરાપ કંઈ દેશેને તો વનવન
રખડતો થઈશ.

બાવો હજુરીઃ બાપુ ! એદ્યા શેઠ ને તેનો કુમાર
હાદ્યા આવે છે.

દરબારઃ એલલ, જા દોડતો ! એ માણસુરીઆને
બાં પકડી આંધ લઈ આવ, લઈ આવ. નહીં તો આપણો
ફજેતો થશે. જો, દોડતો જઈ, જલ્દી આવ.

એલલઃ ઘણી ખમા, બાપુને. આ આ આ એને
લઈ આવ્યો.

પ્રવેશ બીજો.

ઓટે જોડા ખખડ્યા. હાદરે કેઈકના પગલાં
સંભળાણા એટલે ૩-૪ ખવાસ અને હજુરીઆ તેમ જ
અમલના આશ્રીત જે દાદુલા દરબારના ડાયરામાં
આવ્યા હતા, તે ઉભા થઈ ગયા. માત્ર દરબાર દાદુલા
તથા તેના બે કુંવર બેસી રહ્યા.

એવામાં મણીલાઈ અને તેનો પુત્ર પ્રેમચંદ અને

કારકુન કાળીદાસ આવ્યા એટલે પહેલા બે કુંવર અને પછી દરબાર ઉભા થયા. શિષ્ટાચાર પ્રમાણે સત્કાર યયા અને દરબારની ડાબી બાજુએ તે ત્રણેને સ્થાન મળ્યાં.

મણિભાઈ: દરબાર ! કલકત્તામાં તમારા માણસુરની ખ્યાતિ તો બહુ બહુ સાંભળી છે. વળી તેણે કાંકરીના કષ્ટથી તે પોતાની કીર્તિ ચોગરદમ ફેલાવી દીધી છે. એ બધા ચારણ કે ગઢવી એટલે રાજવીના જેવાં જ સુવિખ્યાત છે. જ્યારે ભગવાને રાજમહારાજ, દરબાર કે ઠાકોરને રાજ્યદંડ અને લક્ષ્મીથી પ્રસન્ન કર્યાં છે ત્યારે આ દેવીપુત્રોની જીલ્લે સરસ્વતિની સ્થાપના કરી, રાજવીના જેવી જ પદવી અર્પણ કરી છે, કોઈ કોઈ પ્રસંગે તો આ ગઢવી રાજવી કરતાં પણ ચઢી જાય, જ્યારે રાજા પોતાનો ધર્મ ચુકે કે રૈયતની કોઈ રાવફરીયાદ તે પવન જેવા ચંચળ મનવાળા દરબાર કે રાજાને કાને ચોંટીઓ ભરી, તે રાવ સંભળાવવી હોય અથવા તેની શુદ્ધ ઠેકાણે લાવવી હોય ત્યારે પ્રધાન, પુરોહીત કે પોથા ઉથલાવનારા હીસાળી અધીકારી હાર ખાઈ જાય છે તેવે કટાકટીના પ્રસંગે આ ગઢવી જ તે રાજવીના કાન ખેંચી શુદ્ધ ઠેકાણે આણે છે. તે માંહેલો આ માણસુર ચારણ છે. આટલી નાની સરખી કાંકરીને તેણે લડાવી

લડાવી છેવટે કેવી ચડાવી, તે *કાંકરીના કષ્ટમાં સુધઢ અને કુવડ નારનાં રૂપ આજેખ્યાં. શાહુ અને સાહુકારનાં સામ્ય ચીતર્યાં અને વળી નાનાં કે મોટાં, સ્ત્રી અને પુરૂષ તે બધાના ત્રણ આવશ્યક સાથીના વર્ણન કે શુભગાન ગાઈ આ માણસુરે જનતા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે.

દરબાર: મણીલાઈ શેઠ ! ગઢવી કે બારોટ એ તો રાજવી માત્રના સાથી જ ગણાય. આવા બારોટ વિનાના દરબાર સુના જ હોય. દાયરો પણ ચારણ વિના ઝાંખો જ લાગે. વળી અમે જે ડાહીના ગાંડા ગણાઈએ છીએ તેનું ગાંડપણ ખંખેરી ફરી પાછા ડાહ્યા બનાવનાર આ ગઢવી કે બારોટ છે એ સાચી વાતનો અમે સ્વીકાર કરીએ છીએ. એ કાન પકડવાનો અને કાન મરડવાનો અધીકાર અમોએ તેને તેના મૂળ જોઈ આપ્યો છે. કારણ કે અડીકડીને વખતે રાજ્યના હિતાર્થે કે રાજા અને તેના કુટુંબને ઉન્નતિ અને રક્ષણાર્થે માથાં પણ આ વણીક પ્રધાન કે કારભારી જ્યારે નથી આપતા ત્યારે આ દેવી

* આ લેખ શારદાના મે માસના અંકમાં આવી ગયો છે અને તેની આઉટપ્રીન્ટ કોપી જેને જોઈએ તેને ત્રણ પૈસાની ટીકીટ બીડી લેખક પાસેથી મંગાવી લેવી.

પુત્ર પોતાને હાથે વિકસિત કુસુમના જેવું માથું વાઢીને આપતાં વિલાંબ કરતા નથી. વળી તમે તો સુર હોઇ જાણતા હશે કે અમે રાજવીઓ તેના માન પણ એવાં જ જાળવીએ છીએ.

એવામાં તો માણસુર ગજર્યો: “ ભલે, બાપુને ભલે, ઘણી ખમ્મા મારા અન્નદાતાને ! સુરજ નારાયણ, તેની કાયા અમર કરે અને બાપુના રાજ કાયમ તપો. ” આવા અવાજ કરતો ભરેલી છાતીવાળો, શુદ્ધ સફેદ કપડામાં સજ્જ થયેલો ગઢવી આવ્યો. તેણે પહેરેલો હતો ચોરણો, ભેટ બાંધી હતી. માથે આંટી પાડેલો ફેંટો અને કાળમાં હતો ખેસ, એવો આ માણસુર, દરબારના પગલાં દુર્વેશ બજવી ઉભો રહ્યો.

દરબાર: “ ગઢવી ! આવો, આવો. ” કહેતાંક માણસુર બેઠો.

વાહ રે, દુહલા શેઠ મણિભાઈ ! તમે તો કલકત્તા જેવો પાધર પ્રદેશ પોતાનો જ કરી લીધો. હવે તો વેપારના રાજ્ય ચાલે છે. એ રાજ્ય તમે કલકત્તા જેવી સોમીમાં જમાવી દીધાં અને અનેકનાં પાલનહાર કરણ બની બેઠા છો.

હેં, આ નાના શેઠ પણ આવ્યા છેને !

દરબાર: ગઢવી, આજ તો અસુરા કર્યાં હો ! ઈ તો ઠીક થયું કે એલલે યાદ આપી અને એલલે તમને હાજર કર્યા ગઢવી ! જરા વહેલા આવ્યા હતને તો આ મણિભાઈના વેણ સાંભળી તમને તો એવું થઈ આવત કે ખારોટની પદવીને લાયક તો તે શેઠ જ છે.

માણસુર, “ ખમા, મારા અન્નદાતાને ! ત્યારે કે તો ખરા, એવો તે કયો સુભાગી નર હતો કે જે આ કરણની પ્રત્યક્ષ પ્રતિમા રૂપ મણિભાઈ શેઠને મુખે ખીરદ રૂપી કુસુમનો વધાવો પામ્યો.

દરબાર: ત્યારે ગઢવી ! એ અનુમાન તમે કરો. નેઈએ. એવો કયો ભાગ્યશાળી નર હશે કે જે શેઠની છલે વખણાણો !

માણસુર: બાપુ ! એમાં કંઈ પુછવાપણુ રેતું નથી. એ તો આપ જેવા શાહના આ શાહુકાર ભાઈબંધ બંને લાંબે કાળે ભેગા મળ્યા ત્યારે આપની મોઝું આપને જ મણાવે ? બાપુ, કેમ સાચું કયુંને ?

દરબાર: ગઢવી ! તમારાં અનુમાન ખોટાં ઠર્યાં. માળો ગઢવી છેને પાકો તો હો ! એ માણસુર ! તું પણ હવે રાજા પેઠે પંકાણો હો ! અરે ગાંડા ! તારી કીર. તીચું તો ઠેઠ જતી કલકતા પહોંચી કલકતા ! અને

આ મણીભાઈ શેઠ, તારી પેલી કાંકરીના કષ્ટની જ કથા કરતા હતા.

પ્રેમચંદ: કુમાર અભયસીંહ ! આજ આપના કવિ કે ? જરા ગઢવીને ફરમાશ કરો તો કાંઈક અમે તેની વાણી કેવી મીઠી છે તે તો સાંભળીએ !

કુમારે પોતાના પિતાના મુખ સામું જોયું એટલે—

દરબાર: ગઢવી ! આ નાના શેઠને તમારી કાંકરીના કષ્ટની ગલોલી લાગી ગઈ છે. તે આવ્યા ત્યારથી તમને જોવા ને તમારી ચારણી વાણી અને પરાક્રમની વાતો સાંભળવા ઉભે પગે થઈ રહ્યા છે.

માણસુર: ઘણી ખમ્મા મારા નાનકડા પ્રેમચંદ શેઠને ! પ્રેમચંદ શેઠ ! ત્યારે કહો જોઈએ, આપની મોઝુંમા આવે તેવી વાતો કઈ.

પ્રેમચંદ: કવિરાજ ! એ તમારા રાજા અને પાદશાહ, લડાઈ અને સંધિની વાતો રાજ કરો છો પરંતુ આજકાલની શોધમાં કાંઈ તમારી ચાંચ ખુટે ખરી ?

માણસુર: પ્રેમચંદ શેઠ ! કહો તો ખર! કે આ રવિના કણ ક્યાં નથી ખેંચતા ? આપ તો જાણતા જ હશે કે આ બાપલા સુરજનારાયણનાં કણ બધે ખેંચે

છે તો માત્ર તે જ્યાં ખેંચતા હોય ત્યાં તો ઠીક ! છતાં તેથી પણ આત હુર સુધી અમારી ગઢવીની દૃષ્ટિ પ્રવેશ કરે છે. તેથી જ કહેવાણું છે કે જ્યાં ન ખેંચે રવિ ત્યાં ખેંચે કવિ.

પ્રેમચંદ્ર: એ તો બધું ગઢવી ! જીનું થયું. આ પ્રગતિના જમાનામાં અને અમારી જેવા પાસે આવેલું અને ચુંથાયલું ન ચાલે હો !

માણસુર: ત્યારે પ્રેમચંદ્ર શેઠ ! તો હું બીકું ઝડપું છું કે આપ જે વિષય કહો તે વિષયમાં મોઝ કરાવી આ અદ્વૈપ શક્તિવાળો માણસુર આપની અને આપના પિતા કરણ જેવા મણિભાઈ શેઠની વાહવાહ મેળવી શીરપાવમાં મોળીયું લેશે.

પ્રેમચંદ્ર: એવા મોઢાના લવકારાથી અમારી જેવા ન સંતોષાય હો. એ તો કહો છો તેવું કરી બતાવે ત્યારેજ અમે આધુનિક જમાનાના છોકરાઓ રાજી થઈએ.

મણિચંદ્ર શેઠ: પ્રેમચંદ્રભાઈ ગઢવી તરફ આવા શબ્દો ન હોય. વળી કવિની શક્તિને તમે આજકાલનાં જીવાનીઆ આંકી ન શકો. તેમાં પણ આ માણસુર ગઢવી જેવી કૃતિ કાંકરીના કષ્ટથી તો તમે અને તમારા મિત્રો મુગ્ધ બન્યા હતા. વળી તેને મુખે તમારા તે

એકસ-રે-એપેરેટસનાં ગુણગાન સાંભળવાની તમારી બધાને ઇચ્છા થઈ હતી, તો એવી સીધી વાત કરવાનું બાબુએ રાખી આવે આડેતેડે માગે ના જઈએ.

પ્રેમચંદ્ર: ક્ષમા કરજો કવિરાજ ! એ તો અમારો બાળકોનો ટીંબળી સ્વભાવ જ અમારે મુખે આવું હાસ્ય કરાવે છે. ખરી વાત તો એ છે કે આજકાલ ઔષધને અને દવાને નમાવતું અને મહાત્મ કરતું પેલું એકસ-રે-એપેરેટસ નીકળ્યું છે તેનાં ગુણગાન માણસુર કવિ ગાય તો કેવો આનંદ મળે ! તે સાંભળવાની અમારા ગોઠીઆની ઇચ્છા થઈ. બાકી હું ક્યાં નથી બાણુતો કે કવિની વાણીની મીઠાશને કોઈ ન ખેંચે ? વળી તે કવિ શહેનશાહના જનાનાની વાતો અને ગરા-શીના ગઢના રહસ્યોના વર્ણન કરે તેની શક્તિ અનેરી જ હોય. પરંતુ ગઢવી ! આ એકસ-રે-એપેરેટસ શું છે ? તે કાર્ય શું કરે છે ? લોકોના દુઃખ અને ઈરદ મટાડવામાં કેવું અનુપમ સાધન છે એ બધી વાત હું તમને ખેલાં સમજાવી દઉં અને પછી તમે તે કવિ-તામાં ઉતારો તો ભારે દીપી નીકળે.

માણસુર: પ્રેમચંદ્ર શેઠ ! એ ચિંતા આપ નહીં કરતા. જે એકસ-રે-એપેરેટસની આપે હમણાં વાત કરી

તે મેં જોયાં છે; તેને પ્રવૃત્ત સ્થિતિમાં પણ જોયાં છે. જીઓને પ્રેમચંદ શેઠ! અહીં આપણા કચ્છ અને ગુજરાતમાં એ વાતની નવીનતા છે ત્યારે મહેસુરના રામરાજ્યમાં તો એ વીજળીક ઉપચાર કે એકસ-રે-એપેરેટસ તેમજ સાથેસાથે આ ટોંચણું જેને તમ જેવા ઇન્જેક્શન કહે છે એ તો ચામુંડ રાજની રાજધાનીમાં અને ચામુંડી દેવીના સામ્રાજ્યમાં જમાના જુની વાતો થઈ—

દરબાર: ગઢવી, કાં આડા ફાટ્યા ને ? આવી વાતો કરી અમ જેવાની અને સાથે સાથે આ મલક દેશ કે પ્રાંતની નિંદા કરવી મુકી ઘો.

મણિભાઈ: અને પ્રેમચંદ ! તું પણ તારી દ્રાવીડી પ્રાણાયમની વિધિનો ત્યાગ કરીને, તે માણસુર કવિના જે કવિત સાંભળવાની ઇચ્છા હોય તે પાધરા જણાવી દે કે માણસુરની વાણી સાંભળીએ.

પ્રવેશ ૩ જે

દરબાર: ગઢવી, આ નાના શેઠનું એકસ-રે-એપેરેટસ તો માણું નવીન હો. તેનું કવિત પણ તેવું જ થશે. ત્યારે એ સુંદર વર્ણન આપણે સાંજ ઉપર રાખીએ તો મેળ પણ મળશે, અને કંઈક તમે તૈયાર થઈને આવી શકશો અને ત્યારે જ રંગડા જામશે.

મણિલાલ શેઠ: દરબાર સાહેબ ? આજઠાલની પ્રભને પ્રભુ જેવું કંઈ દેખાતું જ નથી. તો પછી પ્રભુની કૃતિમાંથી આનંદ લેવાની વૃત્તિ તે ક્યાંથી જ હોય ?

પ્રેમચંદ: પિતાજી ! તે યુવક જનતાની વતી આપનો આ આક્ષેપ હું નહીં સ્વીકારું. જેને ખરી આંખો છે, સાચાં કાન છે, પ્રભુદત્ત હૃદય છે તે તો સર્વત્ર પ્રભુની ઝાંખી કરે છે. પ્રભુની કૃતિમાં પ્રભુને ઓળખે છે અને હૃદયના ઉંડાણમાંથી ઉફ્લવતી રકુરણામાં પ્રભુનો અવાજ સાંભળી પ્રભુ સાથે વાતો કરે છે. ગઢવી ! ક્ષમા કરજો હો. પરંતુ હું કહીશ કે આ કવિ અને થડીબંધ ગાનારા ગવૈયા કવિના કવિત્વ તે દૈવી ગવૈયા પાસે તેના અનુચર જેવા બની જાય છે. થોડી ઘણી ઝાડની ઘટા હોય, કે નાનો સરખો જેને બગીચો હોય, પ્રાતઃકાળ થયો હોય તેવે સમયે આ ઐહિક ખદબદતા વાતાવરણમાંથી લક્ષ્ય ખેંચી કાઢને સરવા રાખ્યા હોય તો બુલબુલના મધુરાં અને કર્ણપ્રીય ગાનથી મનને મળતો આનંદ મનુષ્યમાત્ર પામી શકે છે.

અભયસીંહ: મિત્ર પ્રેમચંદ ! માસ્તર, મહેતાજી કે શુર તો ઐહિક શિક્ષણ જ આપે. તેના શિક્ષણ એટલે આ પીંડ પોષવાના સાધનોની પ્રાપ્તિ કરવાની શક્તિ

વધારવી. પિતાજી ! તે સુખમય અને પુણ્યદા સમય ગયો કે જેમ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને સાંદિપની રૂપિ, શ્રી રામચંદ્રજીને વશિષ્ઠ મુની અને લવકુશને વાલ્મીકી જેવા સદ્ગુરુ હતા. સાધારણ જનતાને મેલા અને ઘેલા લાગતા પંતુજી પણ આવુંજ હિતકારક શિક્ષણ આપતા હતા. તેવા શિક્ષણમાં ન્હોતી તેવા મ્હેતાજીને પોતાના પેટ માટે જ શિક્ષણ આપવાની કાળજી કે તેના શિક્ષણમાં માત્ર આજીવીકાની પ્રાપ્તિ કરવાની ઇચ્છા. તેવા શિક્ષણમાં તો પારમાર્થિક પ્રગતિ મ્હેત્વી અને ત્યાર પછી જ વ્યવહારિક કૌશલ્યના પાઠ પઠાવવામાં આવતા. તે કાળ ગયો; છતાં આ મારા સન્નિમિત્ર પ્રેમચંદ તથા આપની કૃપાથી મને મળેલા મહાશંકર મ્હેતાજી એ જ ઘરેડમાં કામ લીધે જાય છે. તેથી જ પ્રભુમાં આસ્થા, વડીલ પ્રતિ વિનય અને જનતા તરફ સમલાવ અને પ્રેણુલાવના પાઠ અમો ગોખે રાખીએ છીએ. વળી પ્રભુકૃપા પ્રાપ્ત આ નૈસર્ગિક લીલામાંથી અમને આનંદ લેવાનો મોકો ચુકતા નથી હો. બાકી આપણા દરબાર, રાજસલા અને સાથે સાથે આવા ડાયરા તો અમ જેવાને શુભાની, ગર્વિત, ક્રાંતાબાજ અને નિષ્કુર જ યનાવી મુકે. ગઢવી ! જેમ ભાર્થ પ્રેમચંદે બુલબુલના દિવ્ય ગાનનાં શુભ ગાયા, જેમ આપણા આ વગડામાં

તેવાં જ સાલુનડી, દેવચકલી અને પપૈયા આદિ નિદોષ પંખીડાંનાં ગાન સાંભળનારા પણ પડ્યા છે. પરોઢીએ શૌચ વિષે જંગલમાં જનારા આવાં ગાન સાંભળે છે, સૃષ્ટિસૌંદર્ય જોતા જાય છે અને પૃથ્વી માતાની રજમાંથી પસરતી સુરભિથી મનને અને મગજને તૃપ્ત કરે છે ત્યારે મૂઠ હોઈ તેના મનના વિચાર તો “ હસ્ત આવશે કે નહિ, કાલ તો ઠાંસીને ખવાણું છે, માળું જો ઝાડો ઠીક નહીં થાય તો દિવસ જગડશે ” ત્યારે મણિચંદ શેઠ ! તેનું પરિણામ તો તેવું જ આવે છે અને આખો દિવસ પેટનો દુઃખાવો અને તદજન્ય માથાનું ફરવું કે ચકરી આવવી ચાલુ રહે છે.

માણસુરઃ ઘણી ખમ્મા બાપુને ! બાપુ ! આ તો મોરનાં ઈંડાં ચીતરવાં કંઈ પડે ? જેવા આપ પ્રતાપી છો તેવા જ કુમાર અભયસીંહ નીવડ્યા હો ! અત્યાર સુધી અમલ લેવા તો હું અનેક વાર આવ્યો પરંતુ કુમારનું પાણી તો આજે જ દષ્ટિગોચર થયું. ઘણું જીવો મારા અન્નદાતાની અમર વેલડી ! જેવો દાદુભા કરણનો અવતાર, તેવા જ આ તેના આત્મજ કુમાર અભયસીંહ. વળી—

દરબારઃ ગઢવી ! આ પ્રકરણને પુરું કરો. જમ-

વાની વેળું થઇ ગઇ છે. એલલ ! મેમાનને ઉતારે જઈ
ખબર આપ કે બધા જમવા આવે છે.

પ્રવેશ. ૪ થો.

આજે તો આ દાદુલા દરબારનું ગામ ઉલટયું છે.
કલકત્તાથી આવેલા શાહ વેપારી મણીલાઈ અને તેના
પારસમણિ જેવા પુત્ર પ્રેમચંદના માનમાં દરબારગઢમાં
દાયરો જામવાનો છે અને તે સકળ દાયરાને રીજવવા
અને મણિચંદ અને પ્રેમચંદને કવિતોની મોઝ ચખાડવા
માણસુર જેવો મહારથી લેઠ બાંધીને તત્પર રહેવાના
છે. જે દાયરામાં સાધારણ રીતે અશ્રીષ્ટીયા કે અમલનાં
જ અધિકારી મળતા હતા તેનો પલટો આજે તો કેવળ-
રામલાઈ, નરબદાશંકરલાઈ, સાકરચંદ શેઠ, કડવા
મહેતા, મીઠાલાલ, વળી સાથોસાથ પાંચો પટેલ રૂડો
રોકડીઓ, અને પોંચો કુંભાર પણ આજે તો ફેંટા,
પાઘડી અને નવધરાં બાંધી શરીરને શણગારી દરબાર-
ગઢ તરફ હંરીયું લેતા નજરે પડતા હતા.

દરબારગઢમાં પ્રવેશ કરતાં જ કનકસીંહ, ઘોરા-
સીંહ, અને લાલલા બધાનો સત્કાર કરતા હતા, ત્યારે
ચોકમાં એલલનો ઈસારો થતાં અભયસીંહ ને અજીત-

સોંહ કુમારો પોતાના પીતાના પ્રતિનિધિ તરીકે ડાબી અને જમણી બાબુથી આગંતુકોને માન આપતા હતા. અર્ધા કલાકમાં તો દરબારનો ચોક ભરાઈ ગયો. દરબાર પધાયા અને ત્યાર પછી આજના મહેમાનોને તેડવા અભયસીંહ અને અજીતસીંહ પોતાના મિત્ર પ્રેમચંદ અને તેના શીરછત્ર મણિચંદ શેઠને તેડવા ગયા. જોત-જોતામાં બધા ઉભા થયા. અને ખેલાં દાદુલા દરબારે બેઠક લીધી, પછી બેઠા મણિભાઈ શેઠ અને પછી પ્રેમચંદ અને કુમારો, અને ત્યાર પછી ગામના ગૃહસ્થો, મહાજન અને અન્ય જનો બેઠા. દરબારગઠનો જમણો ભાગ કૈંક જીવનસૂચન કરતો હતો. લીલોતરીનો પડદો જો કે નજરે પડતો હતો પરંતુ તે પાન અને વેલના શણગારની પછવાડે તેમજ હરીયાળા રંગના સુશોભીત ચક તાણી દેવામાં આવ્યા હતા. તે ચકની વચ્ચે ચોરસ બારીઓમાંથી ગવાક્ષ તો હીરની દોરીની ગુંથણી અને વચમાં વચમાં ચળકતાં મોતી અને લાલ લીલા આદિ મણિ, સુંદર આકૃતિમાં ગુથેલાં હતાં. તેની ઓથે ગૃહસ્થાશ્રમના પ્રધાન અને ઘરની શોભરૂપ તેમજ પકવાનમાં પાવરધી સ્ત્રીઓ અર્થાત રાણીઓ અને રાણીવાસની કુંવરીઓ, બાંદીઓ અને સખીઓ બેઠાં હતાં. ત્યારે પુરૂષોની પછવાડે ઝાડની ઓથે કે ખુદલા ચોકમાં નિર્દોષ

હરિણીઓ અને નાનાં મૃગલાં રૂપે હસ્તે મુખે કણબણો
અને સુમુખી અને સદાય હસતી કણખીની બાળાઓ
આ અવનવું જોવા અને સાંભળવા ભેગી થઈ હતી.
જ્યારે રાણીવાસમાં કે શાહુકારના મહેલ કે પ્રાસાદમાં
હરિણાક્ષી શોધી મળતી નથી ત્યારે અહીં તો થોડા
અપવાદ સિવાય બધી હરિણાક્ષીઓ જ ભેગી થઈ છે.
હે વાંચક ! હવે કહે જોઈએ, નિર્દોષતા અને પ્રસન્નચિત્ત
આ જોઈને અને પુત્રીઓના દર્શનથી તને આનંદ નહિ
મળે ? એ તો જે સુભાગી આ પરોપકારી કણખીના
કુટુંબના પરિચિત હોય તેને જ આવો અમોલ્યો આનંદ
પ્રાપ્ત થાય; અન્યને નહીં.

હવે બધાની દૃષ્ટિ એક જ સ્થળે ખેંચાણી. ઘણી
અમ્મા બાપુને ! ભલે, મણિભાઈ શેઠને ભલે ! મારા
બાપુના રાજ અમર તપો ! ધન્ય છે આ શાહપુત્ર પ્રેમ-
ચંદલાઈને અને સાથે સાથે આ અલયસીંહ અને અજીત-
સીંહની ત્રિપુટી શુકલપક્ષના ચંદ્રની કળાની પેઠે વધતી
જાયો. કેમ, પ્રેમચંદ શેઠ ! આ તમારી પ્રાચીન એકસ-
ર-એપેરેટસની ફરમાશને પોંખશું ને ?

આવો પ્રસ્તાવ થતાંજ મણિભાઈએ દાહુભાના કાનમાં
ઠેક વાતો કરી અને પાછા પોતાને સ્થાને ગોઠવાણા.

દરબાર: ગઢવી! આપણા આ દરબારગઢમાં આવો જન્મેલો તો પહેલો જ થાય છે. કવિતરૂપે બધાંને રંજન કરવા જતાં લાંબુ થઈ પડશે. મારી સૂચના એ છે કે આજના સમૂહને રંજન કરવા ગઢવી માણસુર સૂત્રધાર અને પ્રેમચંદ અભયસીંહ તેના સહાયક પાત્રો બને. વળી કથન કરનાર એકલા ગઢવી જ નહીં પરંતુ સંવાદ રૂપે આ શાહપુત્ર અને રાજપુત્ર તેને સાથ આપે.

તેવામાં ચક્ર પછવાડેથી અવાજ આવ્યો કે બાપુ! તો સંવાદ રૂપે જ આજનું કથન હોય તો માફ પણ નામ તેમાં દાખલ કરજો.

મણિચંદ: બાપુ! આ તો આપણી મેનાબેનનો અવાજ લાગે છે.

એવામાં તો મેના હાજર થઈ. હે વાચક! નીલ-વર્ણી વર્ષાસ્તુની ઘટામાં જેમ વીજળી ચમકે અને ઝળુકા દે તેવો જ ઘાટ આ કુંવારી મેનાના આવવાથી ઘડાઈ ગયાનો લાસ થયો. મેના આવી'તી હરિણી શી, અને આવી ઉભી રહી પણ તે જ પ્રમાણે હસ્તે મુખે.

દરબાર: મેનાબા! ત્યારે તમે પણ એક પાત્ર બનશો ખરાં!

મેના: બાપુ! મેનાનું તો નામ તે બોલી ત્યારથી

લખાઈ ગયું પણ સાથે સાથે મારી સખી લાનુમતિનું
નામ પણ આ લીસ્ટમાં ઉમેરવું પડશે.

મણિચંદ્ર: એ લાનુમતિ કોણ ?

મેના: કાકાજી ! શું આપ પેલા રૂઝુમુક્ત ભાઈને
નથી ઓળખતા ? તેના એ પુત્રી થાય ? અને હું
એકલી આવું તો મને કંઈક—

ગઢવી: બા, એ કંઈક શું ?

મેના: ગઢવી ! એ કંઈક એટલે તમ જેવા ગઢવી
ન સમજે ત્યારે આ બીચારાં લોખાં અને લલાં લોકને
તેની ગમ ક્યાંથી હોય ?

પ્રેમચંદ્ર: ગઢવી ! હો આ મેનાબેનને જવાબ ?
તમે તો કસોટીએ ચડ્યા હો !

માણસુર: આ મેનાબાઈએ તો ભારે કરી ! પોતાને
આવે શરમ અને માણસુરે તેના મુખ બનવું. હ્યો આ
મેનાબાઈને એકલા આવતાં લાજ લાગે.

હવે તો સ્થિતિ એવી થઈ કે મોટો વરસાદ આવતાં
પહેલાં અથવા કોઈ અતિ મોટું રમખાણ થવાનું હોય
તો પહેલાં જે શાંતિના વાતાવરણમાં જણાય છે તેવી
સ્થિતિ અને શાંતિ આ મનુષ્ય મેદનીની થઈ ગઈ. જ્યારે

વર્ષાદ ખેલાંની શાંતિ અતિવૃષ્ટિના સૂચન કરે છે, મનુ-
ષ્યોના ક્રોધયુક્ત ચહેરા અને ભીડેલા હોઠ છતાં મુખો-
ચ્ચાર વગરના હલનચલનમાં લયંકર દગા કે હુલ્લડના
ચિન્હ દર્શાવે છે, વથી ઉલટું આ માનવમેહનીના જમે-
લાની શાંતિ તો માત્ર તેમની ઉત્સુક્તા વ્યક્ત કરે છે.

દરબાર: ગઢવી ! હવે કરી દો આદર !

માણસુર: નાના શેઠ પ્રેમચંદલાઈ ! હવે આણે
તમારું એકસ-રે-એપેરેટસ. આપના પિતાની સ્કુરણ
અને બાપુના સૂચન પ્રમાણે તેના ગીત કવિત્વમાં નહીં
પરંતુ સંવાદ રૂપે ગવાશે

પ્રવેશ ૫ મા.

હિ વાચક ! અત્યારે લોકોની આ એકસ-રે-એપે-
રેટસરૂપી જનાવરને જોવાની ઉત્સુક્તા એટલી બધી છે
કે આ સમયે જો કોઈ મુંબઈનો ખીસાકાતરૂ ગીલેટીની
ધાર અજમાવે તો તેને અનેકના ખીસાં કાતરવાની સુગ-
મતા મળે. પણ તે ખીસાકાતરૂ બડા ચબરાક હોઈ
અમથા પટેલનો જડદો કે કાના પટેલની ચુંગીના તે
ધરાક નથી, તેથી અહીં હાજર થયા નથી.

લાનુમતિ: બહેન મેનાબાઈ ! હવે આ એકસ-રે-
એપેરેટસને આણે તો !

લાનુમતિના સૂચન સાથે લોકોમાં ગણગણાટ સરૂ થયો.

એક લોળી લુહારણ બોલતી સંલળાણી કે એલા મગના ! જો જો હમણાં એલ્યું એકસરા જનાવર આવવાનું છે. પીછો, મુંગો મરતો નથી.

ત્યાં કડવી પટલાણી “ એલી રાધલી, મુંગી મર ! અબધડી અહીં એલ્યો, એકસરો એરૂ આવશે.

આવી રીતે લિત્ત લિત્ત ઉદ્દગાર અને લિત્ત લિત્ત ભાવનાના વરસાદ વરસવા શરૂ થયા. ને કેમ જાણે બધાને ઉગતા ડાંભવાની તત્પરતા હોય તે પ્રમાણે પ્રેમ-ચંદની જાડુઈ લાકડી ઉપડી.

પ્રવેશ ૫ મા.

પ્રેમચંદઃ કવિરાજ ! ત્યારે મનુષ્ય માત્રના દુઃખને ટાળનારા આશીર્વાદરૂપ, તે એકસ-રે-એપેરેટસને રાજ્ય-સિંહાસન ઉપર પધરાવી, હવે તો તેના બીરદ ગાયે જ છુટકો છે ને !

માણસુરઃ લલે બાપુને લલે ! પ્રભુ મારા દાદુભાના રાજ્યને અવિચળ રાખો. મણિભાર્જ શેઠના વેપારમાં મારો સુરજનારાયણ વૃદ્ધિ કરે. ભાણુ દાદો, કુમાર

અભયસીંહ, અજયસીંહ, તથા આ કર્ણપુત્ર પ્રેમચંદ્ર
શેઠની આવરદા વધારે.

હરભાર: ગઢવી ! આ આપણા ગરાસીયાના ડાયરા
ન હોય ! આ તો આધુનીક સભા સમજી આગળ વધો
તો રસ આવશે. જોતા નથી કે આ મોકે આપણા કવિ-
તને પણ ખાટલે પોઢાડી દીધાં છે ?

કુમારી મેના: ભાઈ અજયસીંહ ! આ આપણે
રાજકોટમાં ઇસ્પીતાલમાં જોયેલા એક્સ-રેનાં જ લગ્ન
લેવાતાં હોય એવું લાગે છે.

ભાનુમતિ: મેનાબેન ! એક્સ-રે તો આજકાલ
સહુએ જોયાં હોય. તે બધાં આધુનીક જ ગણાય. અહીં
તો નવીનતા જોવાની જે છે તે તો પ્રાચીન એક્સ-રે-
એપેરેટસની છે. તો આ ખારોટ બંધુને કહોને કે
પ્રાચીન કાળમાં આપણા રૂષિમુનિને આ વિદ્યા જ્ઞાત
હતી અને તેવું યંત્ર તેમને સાધનભૂત ચોજતાં આવ-
હતું હતું અને તેને વાપરવાની કુશળતા તેમનામાં હતી.

માણસુર: બાપુ ! આ ઠાવકાં ભાનુમતિ બહેન ! આવાં
અકોર છે એ તો આજે પઘડું થયું. કેવો ગજબનો પ્રશ્ન
મુકી દીધો કે જેમાં આજનો વિષય, તેના મહત્વ અને
તેની ઉપયોગીતાનું બધાને ભાન થાય.

અજીતસીંહ: ગઢવી ! આ સમ્મેલનમાં એ તમારી ઉખીયાણાં રોકી, તેની અને કોયડાં રૂપી “તેનાં નહીં ચાલે એ” તેનાં “અને તેની”માં “તે” કોણ ? તે તો બતાવો !

માણસુર: કુમાર ! આપને પણ આ ખંડેનાં લાનુમતિ જેવા ઈલકાબ મેળવવાની ઉત્કંઠા થઈ લાગે છે. કુમાર ! તમારા પ્રશ્નથી તો તમે અતિ લોળા ઠરો છો. આજનો પ્રસ્તુત વિષય અને જેને માટે માણુકથાંલ ગળાણો છે, તે તો પ્રાચીન એકસ-કે એપેરેટસના પ્રતિપાદનનાં જ શુભ મુહુર્ત લેવાણાં છે.

મણિચંદ: કુમાર અજીતસીંહ ! ખંડેન લાનુમતિ ! હવે તો ગઢવીને થડીખંધ રૂષિમુનિના એપેરેટસની વાત કરવા દો તો આનંદ આવે. તમારા પ્રશ્નો અને વાક-ચાતુરીની વાહવાહ અમે જોઈ અને સાંભળી. એવી રમૂજ આનંદ દાયક જ હોય પણ તેના સ્થળ અને સમય ઉચિત મર્યાદામાં તેની શોભા, “અતિ સર્વત્ર વજ્રયેત્” એ પાઠ તો તમે લણ્યા જ હશે.

પ્રવેશ ૬ ઠો.

માણસુર: પ્રથમ પહેલાં વંદુ રાજા લાણુને કે જેના કૃપાકિરણ જગત સકળને જીવન આપી રહ્યાં છે. પૃથ્વી

પર પડતો મોતીના સર રોકો વરસાદ આણુનાર તે
 આપો ભાણુ છે. જળ આપી પૃથ્વીને તર કરી દઇ
 તેમાં બોયેલાં બીજને બગતાં કરી, ભૂમિ બહાર આણુ-
 નાર તે સૂર્યનારાયણનાં કર જ છે. શ્રીભક્તુમાં પોતે
 જ ભરખી અળખામણી કરેલી ભોમીકાને ફરી લીલી
 હરીયાળીરૂપી વસ્ત્ર ધારણુ પણ તે જ કરાવે છે.
 જળની જ્યાંત્યાં રેલંછેલ કરી દઇ, સાથે સાથે આ
 મનખા દેહધારીને ચેતાવી દે છે કે આ નિર્મળાં પાણી
 એવાં આ ભાણુબાપુને બધાંએ વંદન કરવાં. આ દાય-
 રામાં તે બધાની વતી એ સૂરજનારાયણને હું જ વંદન
 કરું છું. અન્નદાતા ! દાહુલાને ઘણી ખરમા ! ભલે
 મણિભાઈ શેઠને ભલે ! કુમાર અલયસીંહ તો સદા
 ભાણુના છતર નીચે અવચળ છે જ !

દરબાર બહુ ઠેકાણે હું ફર્યો. અનેક રાજદરબાર
 અને ઘણા દાયરામાં મનરંજન કર્યાં, પણ આવો વિષય
 લઠાવવાનું સૂચન આ પહેલું જ છે. આ વિષય એટલે
 પ્રભુની પ્રભુતાના પ્રતિપાદન કરવાનો વિષય. આપણા
 રૂપિમુનિની શક્તિના ગુણગાન. પૂર્વજ્ઞેની સંસ્કારિતાના
 નેજા રૂપ આ વિષય છે. આલલામાં પ્રકાશતો મહા-
 રાજ ભાણુ તે યથાર્થ વર્ણવવા શક્તિ આપે. ધન્ય છે

આ નાના પ્રેમચંદ શેઠને ! કે જોણે આવો મહત્વનેદ વિષય ચર્ચાવા અનોખો મોકો અમ જેવાને આપ્યો.

કુમાર અભયસીંહ, લાડકા અજીતસીંહ, આ તમારા દેરખડા ગોડીઆએ ઓલ્યા એકસ-રે-એ. વખાણુ કરવાનાં સૂચનને હું વધાવો લઉં છું. કડવા પટેલ અને પાંચા પટેલ અને પરજપતિ કુબેરભાઈ “ જાણો, જાણો અને જુઓ ! કે એક નવી જાતનો કારહો આ ટોપીવાળાએ શોધી કાઢ્યો છે. ઘરમાં ચોર પેઠો હોય, તેની શોધ કરવા આપણે દીવો સળાગાવીએ, તેવી જ રીતે આ દેહનગરમાં કોઈ ધાડપાડુ કે તસ્કર પેસી ગયો હોય તેને તો કાઢ્યે જ છુટકો. એવો તસ્કર આ દેહનગરમાં પેઠો છે, એ વાત અજાણી રહેતી નથી. શરીરમાં તેના ધામાં તો તેના કામાથી પધરા થાય છે. જ્યાં તે પેઠો ત્યાં રંજડ કર્યા વગર રહે નહિ. આવી તેની રંજડ મનુષ્યમાત્રને ત્રાહિ ત્રાહિ પોકરાવે છે. છતાં તેનો ઉપાય ગોત્યો જડતો નથી. ત્યારે કોઈ જાણકારને આણુવામાં આવે છે તેને આપણે વૈદ કહીએ છીએ. આપણા હૈદરભાઈ તો હકીમને બોલાવે. ત્યારે કેવળરામભાઈ દળદર આણુનારા ડાકટરના ઘર જ શોધે. એ બધા આ આપણા સુંદર દેહનગરમાં પેહેલા ચોરને ગોતવા હાથની રગ.

તપાસે છે અને કેમ જાણે તે કળાઈ ગયો હોય એવી રીતે વૈદ બાપો તેને ત્યાંથી ખસેડવા કાષ્ઠૌષધી કે ક્વાથ આપે છે. ત્યારે આધુનીક ડાકટરો તેનું સ્થાન નક્કી કરવા, કાનરૂપી આંખમાં સર્પરૂપી ભુંગળીયું ખોસી, રૂપેરી ખુટન ડાખી છાતીએ, જમણી છાતીએ, પેડુંમાં કે આખે વાંસે ફેરવે છે, અને પછી તે જોતરાં કાંનમાંથી કાઢી ખોંખારો ગાય છે, તે કેમ જાણે ચોરને ગોતી કાઢ્યો હોય ! પણ કેવળરામભાઈ તો તેના આ ખોંખારાને કેવળ કાચો દમ જ ઠરાવે છે. એ બધા અનુમાનના ગર્ભછાંટના ગોળા જ સમગ્ર દેશનાં દારણુકે એણે આપેલા અળખામણા અને સુગામણાં ડોળા પાણીના ડચુરા, આઠ આઠ દિવસ સુધી ઢચુક્યા છતાં ચોરની રંજડ તો ચાલુ જ રહી; એવામાં પેલા શીતળા ડાકટરના જેવી સોયો ભોંકનારાને તંડાં જાય છે, અને તે આવી જ ડાકટરના જેવી ભુંગળીઓ લગાડી, તે ચોરનું સ્થાન ખરાબર ગોતી તેને લાલ્લાની અણીઓ મારી નગરમાંથી દેશવટો દેવાના ખીડાં ઝડપે છે. તે પોતાની હેન્ડએગ ઉઘાડે છે. એ કરશનભાઈ ! એ તમારી વાણું-દની કોથળી નહીં હો ! એને તો ચાંપ દાખી કે ઝ ઉઘડી. તેમાંથી એક કાઢે છે ડાખડી. એ ડાખડી ઉઘાડતાં આપણા રૂપશંકરભાઈ પોતાની કુતારી વીંચાય ત્યાં

જેમ રૂની ગાદલી ગલુડીઆંને સુવાડવા રાખે છે તેવી જ પથારીમાં સુરક્ષિત રાખેલી શીશીઓમાંથી એક દયે છે.

ભાઈ ! જરા બત્તી લાવજો તો. તે બત્તી ઉપર સ્કેજ આ શીશીનું માથું શેકી, ખીસામાંથી ચાકુથી તે નાની શીશીનું ડોકું તડ કરતુંકને ફડ દબને ઉડાવી દે છે. પછી તો પાંચા પટેલ જેમ હોળીમાં ગીંગરે મળી છોકરાઓ રંગ છાંટવા પીચકારી રાખે છે તેવી એક નાની પીચકારી એક લાંબી ડાબલીમાંથી કાઢે છે. એ ડાબલી એટલે કેમ જાણે અમોલી રતનની વસ્તુ રાખવાની પેટી હોય ! હવે ત્રણ કટકા હોઈ, તે ફડ ફડ ફડ પેચે ચડાવી, એ ત્રિપુટીના ઐક્ય સાધે છે. પછી દવા લેળેલું પાણી સ્પીરીટના દીવાની આંચે ખદખદતું કરી, તેમાં તે પીચકારીથી પરપોટા કરવામાં આવે છે.

મેના: ગઢવી માણસુર ! એ પરપોટા શા માટે કાઢતો હશે ?

ભાનુમતિ: મેના બા ! એ પરપોટામાં કંઈ અરથ નથી. ખરી વાત તો તે પીચકારીમાં કોઈ રજકણ રહી ન જાય, તે માટે દવાથી ઘોઈ નાખે છે.

પ્રેમચંદ: ગઢવી ! આ વિગતે ન ઉતરીએ તો !

કડવા કાકા: એ પ્રેમચંદ શેઠ ! જેમ આલે છે તેમ

ચાલવા દો. આપ તો શહેરના વતની અને વળી આવા ટોચા ખાઇ ખાઇને ટેવાઇ ગએલા; એટલે આપને ઇ બધી જાણ હોય. અમ જેવા ગરીબ પાસે એ ટોચા ખાવાની શક્તિ ન હોય, તેથી અમે એ બધું ન જાણીએ હો !

પ્રેમચંદ્ર: ધન્ય છે કડવા કાકા ! આપ જેવાને આ બધું નવુંનવું હોય, તેની કદર મેં ન કરી, તેટલા માટે ક્ષમા કરજો. ગઢવી ! જેમ થાય છે તેમ થવા દો. જેમ સ્વભાવને બારોટો જેટલો ઓળખે છે તેવાં ભાન અમને ન હોય !

આવાં વર્ણુન બહુ ન કરો તો સાફ ! નહીં તો એ બધાં નવી, કળાના રસીયા બની જશે તો મારો આ ચાક ફરતો બંધ કરવો પડશે. પરભુલાલ વૈદ્યની ખાંડ-ણીયુંના ધબાકા હવે ઓછા સંભળાય છે. એ હવે પોતાને જરૂર પડતાં ઓખડીયાં મંબઇથી ઝાડકારમાંની પેઢીમાંથી મગાવે છે.

મેના: કાના કાકા ! એ ઝાડકારમા શું ?

કાનો કુંભાર: બા, આપ જેવા દરબારની દીકરી ચઇને આ ઝાડકારમાને નથી ઓળખતા ? જોવોને, આ કુંડલામાં ઝટાચંકરભાઇ વૈદ્યરાજ હતાને એની જ ભત-

વાળા એ ઝાડવૈદ હતા. એના છોકરા માદેવભાઈ. ના, ના, માફ કરો. એ માદેવભાઈ નહીં પણ શંકરભાઈ. અને તેના સપુત જગતરામભાઈ છે. આ ઝાડકારમા એણે જ કાઢ્યું છે.

મેના: ભાનુમતિબા ! તમે કાંઈ આમાં સમજ્યાં ?

ભાનુમતિ: બેન, એ જુગતરામભાઈ તો મારા ભાના મિત્ર થાય. તેમણે આ વૈદનાં દુઃખ ઓછાં કરવા અંડુ ક્ષાર્માસ્ત્યુટીકલ વર્ક્સ નામનું કારખાનું કાઢ્યું છે.

મેના: હા આ આ, એ તો હું સમજી. અવારનવાર બાપુ દ્રાક્ષાસવ એ અંડુનો જ મગાવે છે. વળી કેસરીચંદ કાકા આ ચોમાસું ગયે કેસરીજીવન પણ ત્યાંથી જ મંગાવશે.

માણસુર: એ બધાં જીવન, ચ્યવન, પ્રાશાવલ્લેહ, દ્રાક્ષાસવ અને દ્રાક્ષારસ અને આ મેનાબાના ઝાડકારમા અર્થાત અંડુ ક્ષાર્માસ્ત્યુટીકલ વર્ક્સ એ બધાંનાં માન અને મરતબા ઉતારનાર આ ઈજકશનની વાત પુરી કરી દઈએ. હવે આ પીચકારી તૈયાર થઈ. જેમ કેઈ હીરાનો પારખનાર પોતાના નંગને ધારીધારીને નીરખે તેમ, આ ડાક્ટર સાહેબ તે પીચકારીને ડાખી અને જમણી આંખે બરાબર તપાસી લઈ, તે માથું ફાડેલી

નાની શીશીમાંથી તે હવાને પીચકારીમાં ચુસી લેયે છે.
પછી આયોડીન નામની જંતુઘાતક—

પાનાચંદલાઇ: એ ગઢવી ! અરેરે ! આવા હિંસા-
ત્મક કથન ન કરો તો તો ઠીક ! અમ જેવા જૈનની
આંતરડી કચવાય હો !

દાદુભા: માણસુર ! વળી તમારાં પરાક્રમ પધરાં
કરો છો ને ?

માણસુર: ઘણી ખમ્મા બાપુને ! પાનાચંદ મહેતા !
આ પાણીના ઘુંટડા તમે ભરો છો તેમાં શ્વાસ લેયો છો
તેમાં, જંગલે તમે જાઓ છો તેમાં, કેટકેટલા જીવ
મરતા હશે તે જોતા નથી અને જ્યાં આ માણસુરે
આવી અગત્યની વાતમાં એક શબ્દ ઉચ્ચાર્યો, તેમાં પણ—

મણિચંદ: બારોટ ! તમે ખરા છો એ વાત ઠીક.
પરંતુ આવું હાસ્ય ઓછું થાય એ ઈષ્ટ હોઇ અલમનો
આશરો લેવો.

માણસુર: ધન્ય મારા કર્ણરાજ મણિચંદ શેઠને !
ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ દીનદયાળુ કહેવાય છે, તેવા જ આપ
હોઇ આ પાનાચંદ શેઠના મન મનાવ્યાં. મહાજન
પાનાચંદ શેઠ ! આ તો રંગના છાંટણાં ! આપને દુઃખ
લાગ્યું હોય તો ક્ષમા માગું છું.

પ્રવેશ ૭ મો.

આવી ચક્રમકની રહેજ જડીને વર્ષાના જળે શાંત કરી નાખી. સલામાં કેટલાક એવા પણ હતા કે આવા રંગડા જામે તો પોતાને મોઝું મળે, પરંતુ જ્યાં મણિભાઈ જેવા શાણા શેઠ હોય, દાદુભા જેવા દરબાર હોય અને માણસુર જેવા ગઢવી હોય ત્યાં. અને તેવે સમયે આવી મસ્તીને માગનારાને તે ન મળતાં થપડો જ મળે. પરિણામે તેમને પણ અન્યની શાંતિમાં સાથ આપવો જ જોઈએ.

દરબાર: માણસુર ! હવે તમારાં રંગના છાંટણાં થઈ રહ્યાં હોય તો આ એક્સ-રે-એપેરેટસના ચિત્રામણુ આજેખવા મંડી જાવ તો ?

માણસુર: ઘણી ખમા મારા દાદુભા દરબારને ! ભાઈઓ અને ખેડેનો ! આપણા દરબારની ઇચ્છાને અનુસરી હવે આ પ્રાચીન એક્સ-રે-એપેરેટસના ઘોળ ગવાય છે, તે ધ્યાન દઈ સાંભળો.

કડવી પટલાણી: ને ગઢવી બાપા ! ખેલાં તો જ્યાંથી અધુરું રાખ્યું ત્યાંથી આગળ હાલી પુરું કરો તો કેમ ? એલ્યા શીતળા ડાકટરના ટોચણુ જેવી વાત તો અધુરી રહી તે તો પુરી કરોને ? પછી તમારું પર-

ચીન અને પરચીન, ઓલ્યું અટપટું ! ભઈ હૈયેય ન ચડે તો હોઠેય ક્યાંથી આવે ?

કાનો કુંભાર: પટલાણી ! એમ ઘડી ઘડી બધાંય નડતરું કરો તો વાતું કેમ થાય ?

કડવી: તી કાના કાકા ! અમારે તો બોલવાં ચ નંધને ? આ જીભ સળવળ થાય ત્યારે બોલવું તો પડેને !

માણસુર: હવે તેણે તૈયાર કરેલી પીચકારીમાં દવાની કુંપીમાંથી દવા ખેંચી, હાથ ઉપર આયોડીનના પોતાંથી ચોક્કસ ભાગ ગોતી, રગને શોધી, તે રગમાં તે સોય ભોંકે છે. તે દેખીતી સોય ભલે હોય, પરંતુ તે છે પોલી. અને તેની અણીના ભાગમાં અતિ ખારીક તીણું હોય છે. હવે તે ડાકતર હાથને સ્થિર રાખી પીચકારીને ડગવા ન દેતાં હળુ હળુ ઉપરનો હાથો જબાવે જાય છે અને દવા રક્તવાહિનીમાં પ્રવેશ કરી લોહીમાં મળી જાય છે.

પાંચો પટેલ: તે મોઢા વાટે એવી દવા લીધી હોય તો ન ચાલે ? હવે આવાં ટોંચવા શા ? અને આ ખીળી ખીળી દવા લગાડવી શી ?

અભયસીંહ: જુઓને પાંચા કાકા ! આ મુખ વાટે

પીધેલી દવા અસર તો કરે, પરંતુ તેથી રગે રગે દવાની અસર થતાં વખત લાગે. ગઢવી ! આગળ વધો.

કુમારશ્રી અભયસીંહે આ ઇન્જેક્શનની વિધિ પુરી કરી. આ તો સાધારણ રોગનો ઉપચાર થઈ ગયો. હવે જ્યારે કોઈ કોઈ પ્રસંગે લાંબા કાળનો મળ કે દુષીત ભાગ લેગો થાય છે ત્યારે તેના ઉપર આવી દવા કે ઓખડીયાં કાર કરતાં નથી. છતાં તેવો દુષીત ભાગ લાંબો કાળ દેહમાં રહેવા દેવામાં આવે તો તે વધતો જઈ કઢી કઢી પ્રાણને ઘાતક પણુ નીવડે. હવે તેને કોઈ પણુ રીતે કાઢવો છે. કઢી કોઈને ખંડુકની ગલોલી વાગી હોય, અને તે કાઢવી એટલે આવશ્યક તો ખરી, છતાં તે ક્યાં પેસીને બેઠી છે, તે જોતવાને ડાક્ટરની નળી અને દર્દીની નાડ જોઈ નક્કી કરવાનું વૈદને માટે મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

વળી કઢી આંતરડાંમાં બગાડો થયો હોય, અથવા ત્યાં વ્રણ જામ્યું હોય તો તેના ઉપાય ડાક્ટરની દવા કે વૈદના ઓખડીયાં નથી. તેના ઉપાયમાં શસ્ત્રક્રિયા મુખ્ય છે. તે શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવા તે સ્થાન મુકરર કરવું પડે. હવે સૌ જાણે છે તે પ્રમાણે એવું સ્થાન દેહના બીતરમાં હોઈ, દેહને ખોલી, તે સ્થાને શસ્ત્રવૈદને કામ

કરવાનું હોય વખત તો લાગે. દેહને ઉઘાડી તે સ્થાન શોધવા જતાં લોહી બહુ વહી જાય અને દહીં નાતકાલિક પ્રાણુ ગુમાવી બેસવાનો. તે સંભવ ટાળવા આ ગોરાઓએ એક કારણો શોધી કાઢ્યો છે. તેનું નામ છે એકસ-રે-એપેરેટેસ. જે ભાગમાં દુઃખાવો થતો હોય, અથવા જ્યાં મલીનતા લેગી થઈ હોય એવું સ્થાન દહીંના કહેવાથી, ખતાવવાથી કે વૈદ ડાક્ટરના અનુમાનથી ચોક્કસ ભાગમાં મુકરર તો થઈ જાય છે. હવે તે ભાગની પાછળ કાળા રંગની, શરીરથી મોટી ફળી કે તેવું ફલક પાછળ રાખી, તે યંત્રની નોંધ કે ફેકસ, તે ભાગની બરાબર સીધી લીટીમાં અને સન્મુખ ગોઠવી યંત્રમાં વીજળીક પ્રવાહ ચાલુ કરી અતિ પ્રકાશ તે ભાગ ઉપર ફેંકવામાં આવે છે. અદ્યકાળમાં તે પ્રકાશથી શરીરના ચામડાં અને હાડકાંની આછી રેખાને વીંધી, તે દોષવાળો ભાગ પધરો થઈ જાય છે. જે અનુભવી ડાક્ટર આ ભાગનું નિશ્ચિત સ્થાન નીરખે છે, તે પોતાની વધુ ખાત્રી કરવા, પાસે ઉભેલા એક કે અનેક તેવા કામમાં પારંગત અર્થાત નિષ્ણાત ડાક્ટરને પોતે નક્કી કરેલું સ્થાન ખતાવી દે છે. વળી મનુષ્ય ભૂલને પાત્ર હોઈ ઓવા અનેક નિષ્ણાતો પણ કદી કદી ગોથું ખાઈ જાય, છતાં નિષ્પક્ષપાત એવી જડ પારદર્શક પતરાં રોકી

પાટી ઉપર જે જડ પ્રતિકૃતિ ઉડી આવે છે તેમાં કદી બૂલ કે ચુક રહેતી નથી. આ પ્રતિકૃતિ કે ફોટોગ્રાફ ઉતારવાના કાર્યમાં સફળતા આણુનાર યંત્ર, તે જ આધુનીક એપેરેટસ છે. હવે તે શસ્ત્રવૈદ્ય, જેને અંગ્રેજીમાં સરજન કહે છે તેનું કાર્ય અતિ સરળ બની જાય છે. એક ચોક્કસ દિવસ અને વખત નીચત કરી તે દર્દીને તે શસ્ત્રક્રિયા કરવાનાં સ્થાન, જેને ઓપરેશન થીએટર કહે છે ત્યાં લઇ જવામાં આવે છે. અહીં બંધુ વર્ણુ-રહીત એટલે કે બગલાની પાંખ જેવું ધોળું ધોળું જ નજરે ચડે છે. શસ્ત્ર કરવા દર્દીને સુવાડવાનું ટેબલ સફેદ, જેમાં હવા રાખવામાં આવે છે તે કબાટ સફેદ, ડાક્ટરોએ પહેરેલાં ઝખ્ખા સફેદ. ડાક્ટરને સહાય કરવા ઉભેલી શુશ્રૂતા સેવિકા અર્થાત નર્સો સુદ્ધાંત તેવાજ ધોળા ઝખ્ખામાં સજ્જ થયેલી હોય છે.

કડવી પટલાણી: ત્યારે ગઢવી બાપા ! બધાંનાં મોઢે તે ચાક લગાડતા હશે કે ચુનો ? એને ધોળાં કરવાં તો રહ્યાંને ?

પ્રેમચંદ: કડવી કાકી ! સુખ તો જેવાં હોય તેવાં જ રહે હો ! બારોટ, આગળ ચાલો.

માણુસુર: હવે ખરાખરીનો પ્રસંગ આવે છે.

આવા સમયે બધા પોતપોતાના કામમાં પ્રવૃત્ત થઈ જાય છે. દહીંને સુંવાળા સપાટ ટેબલ ઉપર સુવાડવામાં આવે છે. શસ્ત્રપ્રયોગ વિષય હોય તો દહીંના હાથપગ પટાથી બાંધવામાં આવે છે. તે પ્રયોગ પેટે ન કરવાનો હોય અને અન્ય સ્થળે કરવાનો હોય તો સુંવાળા ચામડાના કે રબરના મજબુત પાટાથી તેને સજ્જડ બાંધવામાં આવે છે. વારાકરતી બે ત્રણ ડાકટરો તેની નાડ બુએ છે. હૃદયના ધબકારાની ગણતરી કરી તેની નોંધ લઈ દેયે છે. નાડના ઠેકા પછી તેવી જ રીતે નોંધાય છે. આંખના પલકારાની ગણતરી થાય છે અને તે નોંધાય છે પણ ખરી. આદિ અનેક સાવચેતીઓ લીધા પછી કલોરોફોર્મ દેવાનું યંત્ર હાજર થાય છે. હવે દહીંને બેશુદ્ધ કરવાનો વિધિ શરૂ કરવામાં આવે છે.

કાનો કુંભાર: તે બસારાને ઈમ ને ઈમ સુવાડીને આ તમારો પરયોગ કરીયો ન હોય તો ન સાલે ?

બાનુમતી: એ કાના કાકા ! જો તે સરજન તેમ કરે, તો તેની છરી આડી અવળી જવાનો સંભવ છે. એક ટાંચણી કે નાની સરખી સોય જરા તમને વાગે તો તમે કેવા ચમકો છો ? ત્યારે જ્યાં ચામડી ઉતેડવાની હોય, માંસલ ભાગ કાપવાનો હોય, ત્યાં જો તે દહીં

એશુદ્ધ ન હોય તો તેની તાણુ ખેંચથી ધાર્યા કરતાં ઉંચી કે આડી છરી જતાં ફાયદાને બદલે મોટો ગેરફાયદો ન થાય તે માટે આ કલોરોફોર્મ આપવાનું સાવચેતી ભરેલું કાર્ય છે. કવિરાજ ! તમે તમારે આગળ વધ્યે જાઓ.

માણસુર: કલોરોફોર્મ સુધાંડ્યા ખેલાં ડાકટરના સાથીએ, તે બધાં શસ્ત્રો અને શસ્ત્રક્રિયામાં ઉપયોગમાં લેવાના સાધનોને દવા નાખેલા ખળખળતા પાણીમાં ઝખોળીને સાફ તો કરી રાખ્યાં હોય છે જ. છતાં તેથી તે સરજનને ધરવ થતો નથી. જરા પણ ભૂલ રહી ન જાય, અને જો તેવું કંઈક કરવાનું બાકી રહી જાય તો, અહીં એક મનુષ્યની અણુમોલી જીંદગીનો પ્રશ્ન હોવાથી તે ડાકટર તૈયાર રાખેલા ઇલેક્ટ્રીક સ્ટવ ઉપર, બદખદ થતા પાણીમાં પોતાને હાથે જંતુનાશક દવા લેખી પોતાને હાથે ફરી તે પોતાના ઓજારો ધુવે છે. ધોયા પછી તે પોતાને હાથે તેવી જ રીતે જંતુનાશક દવાથી સાફ કરેલા મોજા ચઢાવી દે છે અને વિધિમાં ભાગ લેનાર ડાકટરોએ અને નર્સોએ પણ તેવા જ હાથનાં મોજાં ચઢાવી દીધાં હોય છે.

હવે બંધુઓ અને ખેડેનો ! સાવધાન થઈ સાંભળો. આ એક એવો પ્રસંગ છે કે જરાપણુ અરાજ થતાં કે

હાથ રહેજ ડગમગતાં કે કોઇને છીંક આવતાં પ્રભુની એક અલૌકિક કૃતિ નંદવાંઈ જવાનો સંભવ કે ભય આવી ઉભો રહે છે. તેવે સમયે શાંતિ, અડગ શાંતિ—

એલી એ કુકડી, જોતી નથી ? આ માણસુર બાપા છીંક ખાવાની પણ ના પાડે છે ત્યારે તારા છેડા તો લુઈ નાખને ! આ નંદકા કંઈ છીંક જેવું થઈ જશે તે તો માણસુર કાકાના હાથ ધબવા મંડશે અને ઓલો રોગી મરી જશે. જ્યાં હોય ત્યાં આ સખાણી ખેસે જ નંદ.

મેના: અમથી ! ખડેન; આ ગઢવી કંઈ ઓપરેશન કરતા નથી. ખડેન કુકડી ! તારૂં નાક લુઈ નાખ, એટલે તારૂં રૂપાણું મુખ વધુ દીપે.

દાદુભા: માણસુર ! આ તારૂં ઓપરેશન ખડુ લંબાણું હો !

માણસુર: બાપુ ! હવે તો માત્ર ચપ્પુનો ઘા કરવો રહ્યો. તે દ્યો. એ શસ્ત્રવૈદ્યને ચોંટીઓ ભરૂં.

સર્વત્ર શાંતિ વ્યાપી રહે છે. કદી અણધાર્યું અને ન ઇચ્છવાનું બની જાય તો તેને ખેડોંચી વળવાના સાધન ફરી પાછો એક ડોક્ટર તપાસી જાય છે અને તે સર્વે વ્યવસ્થીત રહે એવો ઇસારાથી સમજાવતાં હવે સરજન પોતાની શરૂઆત કરે છે. કલોરોફોર્મ પોતાનું કામ કરી

લીધું છે. પોતાની આસપાસ માત્ર નહીં પરંતુ પોતા ઉપર શું વીતે છે તેનું દહીંને લાન હોતું નથી. જેમ કોઈ સુઘડ નાર શાક સમારતા સ્થિર ચિત્તે ચાકુનો ઉપયોગ કરે છે તેવીજ રીતે આ શસ્ત્રવૈદ્ય તે ફેટામાં બરાબર નિરીક્ષણ કરી પોતાની છુરી ચલાવી, એક પછી એક એવા ચર્મપટો ખોલી ધાર્યે સ્થાને આવતાં ચીપીયાથી કે અન્ય કાંટા રોકા સાધનથી તે દુષિત ભાગને અદ્ધર ઉપાડી, સ્પીરીટની પહોળા મોઢાની શીશી કે બરણીમાં મુકી કાચના બુચથી તેને બંધ કરી દે છે. આ સઘળો વખત કાપેલા ભાગમાંથી રક્તપ્રવાહ તો ચાલ્યો જતો જ હોય છે. શસ્ત્રવૈદ્ય તો માત્ર તે ગાંઠ કે અન્ય જે કંઈ બગાડ હોય તે પાસે ઉભેલા પોતાના જ ધંધાદારી બંધુને સોંપી, દવાવાળા પાણીથી તે ભાગ ઘોંઘાળી, એક કુશળ દરજીની પેઠે ચર્મપટ જોડી, સાંધી ઉપરનો પડદો સંધાઈ જાય કે તુરતજ તે ઉપર પાટો બાંધે છે અને પોતે નિવૃત્ત થઈ જાય છે.

જ્યારે આ શસ્ત્રવૈદ્ય પોતાના કાર્યમાં મગ્ન હોય છે ત્યારે પણ નાડ જોનારો દહીંનો હાથ મુકતો નથી. શ્વાસનું માપ કાઢનારો ત્યાં ખડેખાટ ઉભો રહે છે. ડાબી અને જમણી શુશ્રુતા સેવિકા ખડે પગે ઉભી છે. ચંત્રમાંથી કલોરોફોર્મ નિયમિત પ્રમાણમાં અપાતું જાય.

છે. તે બધી ક્રિયા શસ્ત્રવૈદ્યની નિવૃત્તિ સાથે આપોઆપ નિવૃત્ત થઈ જાય છે. માત્ર નાડવાળો ડોક્ટર નાડ મુકતો નથી, અને સેવિકાના કામની શરૂઆત હવે જ થાય છે. બોય કહેતાં ઈસ્પીતાલના બે ભૂત્યો સ્ટ્રેચર લાવી, ખડા ખડા ઉભા હોય છે, તેમાં વચમાં ડોક્ટર અને માથા અને પગને છેડે નર્સો તે દહીંને અતિ કાળજીપૂર્વક ઉપાડી સ્ટ્રેચરમાં મુકતાં જ તે બોય તે દહીંના ખીછાના પાસે આવતાં ઉપરોક્ત ત્રણે—બે નર્સ અને એક ડોક્ટર તે દહીંને પથારીમાં મુવાડે છે.

આ બધું સરળતા અને સવળતાથી કરવાના સાધન આધુનિક એક્સ-રે-એપેરેટસ હતું.

મેના: ત્યારે ભાઈ અભયસીંહ ! કહે જોઈએ પાશ્ચાત્ય આ શોધ કરી તે ગોરાઓએ જનતા ઉપર ઉપકાર કર્યો કહેવાય કે નહીં?

અભયસીંહ: બેન મેના ! મનુષ્ય જાતિ ઉપર જે જે રૂપિમુનિઓએ ઉપકાર કર્યો છે; તેમાં આ ગૌરાંગ તત્ત્વવેત્તાઓએ અનેરો ઉપકાર આ કૃત્યથી કરી આપણા રૂપિમુનિ તે બન્યા છે અને તદ્દર્થે તેવા પ્રતિ આપણે ખૂબ્યભાવ હોય.

માણસુર: પ્રેમચંદભાઈ ! આ આધુનિક એક્સ-રે

—એપેરેટસના લગ્ન થઈ ગયાં, વરઘોડો માંડવેથી વિદાય થયો. વરકન્યાને માંડમાંડ વિશ્રાંતિ લેવાનો વખત આવ્યો. હવે તો તમારા પ્રાચીન એકસ-રે-એપેરેટસના ગણેશ પૂજન થાય તો આનંદ આવે.

લાનુમતિ: કવિરાજ ! અમારા પ્રેમચંદલાઈને માથે ઘોંસડૂ ચઢાવી બારોટથી પોબારા નહીં મપાય હો ! દર-બાર બાપુનું સૂચન તો એવું છે કે સંવાદરૂપે આ પ્રાચીન એકસ-રે-એપેરેટસના ગુણ ગવાય.

મેના: જ્ઞેન લાનુમતિ ! એ તો બાપુની આજ્ઞાનું પ્રતિપાલન થશે.

માણસુર: ત્યારે તો મણિલાઈ શેઠ ! મારી યુક્તિ મને કામ ન લાગી. ઘણી ખમ્મા મારા ઢાઢુલા દરબારને. લલે, પ્રેમચંદ શેઠને લલે ! લાનુમતિ બા ! ધન્ય છે તમને કે આ ગઢવીને ઘોંસરેથી છટકવા ન દીધો ! ત્યારે કહો જોઈએ પ્રેમચંદ લા ! આ એકસ-રે-એપેરેટસની શોધ પ્રગતિવાચક છે કે નહીં !

પ્રેમચંદ: ગઢવી ! અવશ્ય, આ શોધ પ્રગતિ જ છે. આ યંત્રની શોધથી જનતાના અનેક ઢઢો મટે છે, અમૂલ્ય એવી અનેક મનુષ્યોની જીંદગીની જ્યોતમાં આ શોધથી દીવેલ પુરાણ જેવું જ બને છે. અનેક દિવસો

સુધી પથારીવશ થએલા અને પડેલા યુવાનોને પાછા ઉભા કરી હસતા રમતા અને મનુષ્યમાત્રને ઉપયોગી થતા બનાવનાર આ યંત્ર જ છે. પણ—

માણસુર: પ્રેમચંદ શેઠ ! શું ત્યારે તમ જેવા મોટા વેપારીને અને મોટા દેશાવર ખેડનાર સુદ્ધાને આ પણ નડે ખરોને ? તે તમારા પણનું બળ અજમાવો તો ?

પ્રેમચંદ: ગઢવી ! એ પણ જેવો તેવો નહીં હો ! આ યંત્ર પાશ્ચાત્ય પ્રજાની શોધ હોઈ તે જડવાદીના વેપારમાં મોટો નફો કરાવનારું સાધન છે. અમારું તે પ્રાચીન યંત્ર જ્યારે ઉર્ધ્વગામી છે ત્યારે આ શોધ મનુષ્ય માત્રને આ પૃથ્વીના વાસીને વ્યોમવિહાર કરતાં સદાને માટે અટકાવી રાખે છે. એકથી અર્થાત આધુનિક એકસરે-એપેરેટેસથી મનુષ્યના જીવન સરળ બને છે, તેની આયુષ્ય લાંબાય છે અને તેવા રોગનો સંશય થતાં જ આ યંત્રના સાથથી તે રોગને ઉગતો ડાંબી, તેની વૃદ્ધિ થવા દેતા નથી. ટુંકમાં કહીએ તો તેથી ઐહિક લાભ મોટો છે ખરો. પરંતુ

અજીતસીંહ: ભેરૂ પ્રેમચંદ ! આ તમારા પણનો પક્ષો પરંતુમાં થયો, છતાં કહો તો ખરા કે તે પણ અને પરંતુના રાજ્ય ક્યાં સુધી અલશે ?

માણસુર: કુમાર અજીતસીંહ ! આ સંવાદનું રૂપ તો રસે ચડયું હો ! હવેનો ભાગ સમજવા આપના કેવળરામ શાસ્ત્રી અને મણિશંકર મહેતાજી અહીં હોય તો કેવું સારું !

મણિશંકર: ગઢવી ! રખે ચિંતા કરતા. હું અને કેવળરામભાઈ બંને આ બેઠા ! અને કહો તો પ્રેમચંદભાઈને બદલે એ પરંતુનું મહત્ત્વ કે પણની મહત્તી અમે બંને અથવા બેમાંથી એક, જે કહો તે આવી પ્રતિપાદન કરે.

આ સંવાદની શરૂઆત થતાં જ હળુહળું કરીને લોકો વીખેરાવા માંડ્યા.

દાદુભા: ગઢવી ! કેમ કરશું ? કોણ, કેવળરામ શાસ્ત્રી આવે કે મણિશંકર માસ્તર આવે !

માણસુર: ભલે બાપુને ભલે ! બાપુ ? આ તો ચાણક્ય બુદ્ધિ હો. આવું કરી તમે પ્રેમચંદ શેઠની મુંઝવણ ટાળી ! એ તો પ્રત્યક્ષ પ્રેમચંદ શેઠને જ પુછોને કે કોણ આવે તો તેને સવળતા મળે ?

પ્રેમચંદ: શાસ્ત્રીજી ! પધારો પધારો ! પૂજ્ય મણીશંકરભાઈ ! આપ પણ અહીં આવો. ગઢવીને શુભાન આપ્યું છે કે આ પ્રશ્નનો ઉકેલ મારાથી નહી થાય. આપ

અન્ને પૂજ્યનું આગમન અને સાનિધ્ય મારા બળને વધારશે અને આ કવિરાજનાં વેણુ હેઠાં પડશે. આવાં સૂચન ચતાં જ આ બંને પ્રલદેવો દાયરાની વચ્ચે આવી બેઠા.

પ્રેમચંદ્ર: ગઢવી ! એ પરંતુ એટલે ? ઉગમણ અને આથમણના ભેદ દેખાડનારું સૂચન. એ પરંતુ એટલે જડવાદ અને આધ્યાત્મિક દિશાનો અંતર ! એ પરંતુ એટલે જન્મમૃત્યુની પરંપરા અને આત્મજ્ઞાનના પડદા. એ પરંતુ એટલે પ્રભુથી વિખુટાપણું અને બીજી દિશામાં પ્રભુનું સાનિધ્ય સૂચવનારી સંજ્ઞા.

મણિશંકર માસ્તર: કેવળરામભાઈ ! આ પ્રેમચંદ્રભાઈ તો જ્ઞાની દેખુ હો ! હવે તો તમારાં વ્યાસના પદ અને શાસ્ત્રીઓની મહત્તી ડાલતી દેખાય છે. જરા સાવધાન થશો તો તો ઠીક નહીં તો—

કેવળરામ શાસ્ત્રી: ગઢવી ! આ પ્રેમચંદ્રભાઈ જેવા યાત્રની આવી ઓળખાણ કરવા માટે તમને ધન્યવાદ આપું છું. આવો મોકો પ્રાપ્ત કરાવનાર દાદુભા દરબાર ઉપર પ્રભુના બંને સબળ હાથ સદા કાયમ રહે. મણિભાઈ શેઠ ! આવો આત્મજ આપને પ્રાપ્ત થયો તદર્થે પ્રભુનો હિપકાર માનવો જ રહે, ધન્ય છે તેની જનેતાને કે જે આવા અનાસ્થાના કાળમાં પણ આવા પ્રેમી ને સાથે

સાથે જ્ઞાની પુત્રોના પ્રસવ કરતા રહ્યા છે. બંધુ મણિશં-
કર ! આપના કથનથી મને આનંદ જ થાય. આવી
વિદ્યાવૃદ્ધિ અને જ્ઞાન મનુષ્યમાત્રને સ્વરૂપનું ભાન કરાવે,
મને તો પ્રેમચંદ્રભાઈની વિદ્વતા ભરેલી વાણી સાંભળવાની
ઈચ્છા થાય છે પ્રેમચંદ્રભાઈ ! ચલાવો તમારી તે વાણી !

પ્રેમચંદ્ર : આ પૂજ્ય વડીલોએ મારા ઉપર મોટો
ભાર નાખી દીધો. પ્રભુકૃપા હશે તો તે ભારને યુક્ત
થવા હું સામર્થ્યવાન થઈશ.

ગઢવી ! આ પરંતુનું રહસ્ય તમ જેવા ચક્રોર
ગઢવી તો અત્યાર પહેલાં જ પામી ગયા છે. મારા
અન્ય વડીલો ! બંધુજનો અને પૂજ્ય જ્ઞાનીઓ મને
આ રીતે લક્ષપૂર્વક સાંભળે છે ત્યારે હું આગળ વધી
એમ જ કહીશ કે આધુનીક એક્સ-રે-એપેરેટસ એક
એવો ભાવ નિર્દોષ કરે છે કે જે દેહમાં પ્રવેશ તો કરે
છે પરંતુ સદાને માટે વિજ્ઞાતીય જ ગણાય. માત્ર વિજ્ઞા-
તીય જ નહીં, પરંતુ જેમ એકાદ મહોદ્દામાં પરદેશથી
આવેલો કોઈ અકોણો પાડોશી આસપાસના પોતાના
બંધુઓમાં ભળી ન જતાં, સદાને માટે કોણીઓ હલાવી,
આગવો થવા પ્રયત્ન કરે કે વેળાએ કે કવેળાએ
પોતાના જ ઠક્કા ખરા કરે, કે જરા પવનથી પાંદડું.

હાલતાં પાસે ઉભેલા પાડોશી સામે બાંય ચડાવી કુસ્તી કરવા આવાહન કરે તેવા અણુગમતા પાડોશીને ત્યાંથી પાણીચું આપવા તે આખો મહોદ્દલો તત્પર બની બળ્ય; તેવી જ રીતે આ વિભતીય અને વિદેશી બગાડને દેખાડી ત્યાંથી તેને ખડતો કરવાની સવળતા આ યંત્ર કરાવે છે. હવે પૂજ્ય શાસ્ત્રીજી આપણું પ્રાચીન યંત્ર શું કરે છે તે જોઈએ. જે રીતે આધુનીક યંત્ર શરીરના સર્વે અંગોને ભેદી તે બધાને આછી રેખામાં રહેવા હ્રદ્ય પ્રધાનપદ તો તેવા અકોણા અને અળખામણા દુષિત ભાગને આપી તેનું સ્થાન બતાવે છે. આવી જ રીતે શરીરના માત્ર નહીં, પ્રાણીના દેહ માત્ર નહીં, પણ જડ અને ચેતન ચરાચર સર્વમાં રહેલા પટંતરો ભેદી આવરણોને ઉડાડી જોય વસ્તુનું ભાન કરાવનારું સાધન તે આપણું પ્રાચીન એકસ-રે-એપેરેટસ.

કેવળરામઃ મણિશંકરભાઈ ! આ હું સાંભળું છું શું ? આ બોલનાર શું એક શાહ વેપારી વૈશ્યનો પુત્ર વળી તેના વયના માન પ્રમાણે આ જ્ઞાન, આ સ્વરૂપનું ભાન, તેની વાણી દ્વારા સાંભળી મારી આનંદની સીમાના ઉલ્લંઘન થાય છે. વીજ્યા દશમીને દિવસે રાજાઓ અને મહારાજાઓ સીમોલ્લંઘન કરે છે ખરા, પરંતુ આ વર્ણીક

ચુત્રે જ્ઞાનદિશામાં આ રીતે સીમોદ્ધાન કરી મારા હૃદયને અમૃતનો વર્ષાદ વર્ષાવી શાંત બનાવી દીધો છે.

મણિચંદ: દરબાર! સાહેબ! હવે આ પ્રેમચંદની પ્રવર્તાવેલી ઉક્તિને જો શાસ્ત્રીશ્રી મણિશંકરભાઈ પુર્ણાહુતીરૂપે ચર્ચાવે તો કંઈ જાણવાનું નવું મળશે અને તે પણ શાસ્ત્રીય રીતે થશે.

માણસુર: લલે બાપુને લલે! ધન્ય છે મારા અર્જુનપુત્ર અભયુમન્યુને! જોણે છ કોઠા ભેદી મામા કૃષ્ણના પ્રપંચને પ્રભાવે પોતાના પ્રાણ ત્યાગ્યા, તેવી જ રીતે આ પ્રાચીન એકસ-રે એપેરેટસ, જે અનેક ગઢ કે ચક્રાવાને ભેદનારૂં આર્ય ઋષિ મુનિઓએ આપેલું સાધન હજી પણ વિદ્યમાન છે, તેનું ભાન કરાવનારા મારા આ પ્રેમચંદ શેઠને ધન્યવાદ છે. અમે જાતે જ માંગણ રહ્યા એટલે ધન્યવાદ આપું છું, એ શબ્દ અમારે મુખે ન ઉચ્ચારાય, છતાં દેવીપુત્ર તરીકે ભાણુબાપાને પ્રાર્થના તો કરી શકીએ કે આવા અણુમોલા રત્નને શુકલ પક્ષના ચંદ્રમાની પેઠે સદાય તેની કીર્તિ અને શક્તિમાં વૃદ્ધિ કરે.

દાદુલા: શાસ્ત્રીજી! ત્યારે થઈ જાઓ સાખ્દા, અને ચલાવો આગળ.

કેવળરામ: મણિભાઈ શેઠ! આપના મુખમાં તે

આવાં જ વેણુ શોભે. દરબારશ્રી દાદુભા તો અંતે ધર્મ-
રાજનો જ અવતાર ! એટલે એનાં સૂચન પણ તેવાં જ
હોય ! પરંતુ આવી રીતે આ યુવાન નર પ્રેમચંદલાઈએ
આરંભેલું કથન પ્રેમચંદલાઈ પૂર્ણ કરે, તેમાં આ આખી
સલા, દાદુભા દરબાર તથા પ્રસંગની શોભા જ ઠરશે.
હું બોલીશ, જરૂર બોલીશ પરંતુ તે તો પ્રેમચંદલાઈએ
પૂરું કર્યા પછી તેને યોગ્ય વર્તાવ કરવા માટે જ.

માણસુર : બાપ પ્રેમચંદ ! એમ કંઈ તમને ને મને
આ ઘરડેરા ધોંસરેથી છુટવા દેશે ખરા ! બાપલીયા,
ચલાવ તારાં તે પ્રાચીન એકસ-રે-એપેરેટસને, માર તેને
પરોણો કે તે હવે ચારે પગે ઉઘળે.

પ્રેમચંદ : સુરખી ! દરબાર સાહેબ ! પૂજ્ય માવિત્ર
પિતાશ્રી ! નમન કરવાને સ્થાનરૂપ શાસ્ત્રી કેવળરામભાઈ
અને ગુરૂપદ દીપાવનારા મણિશંકરભાઈ ! હવે કહેવાનું
રહ્યું નથી. વિષય સમાપ્તિ એ કરી'તી તે થઈ ગઈ. હવે
તો તેનું સીંહાવલોકન કરવાથી આ કૃતિનું સ્વરૂપ યથાર્થ
સમજાઈ જાય. તેટલું જ બાકી કે વિષયાવશેષ રહે છે.

આ જ્ઞેય વસ્તુ એટલે આત્મા : તે આત્મા જ સર્વા-
ત્મા છે. અને સર્વાત્મા એટલે પરમાત્મા. આ પરમાત્મા
જનતામાં પરમેશ્વર, ભગવાન; પ્રભુ આદિ અનેકરૂપે અને

સંજ્ઞાએ ઓળખાય છે. તેની પ્રાપ્તિ આત્મજ્ઞાન કરાવે છે. તે આત્મજ્ઞાનને કરામતકવત્ નીરખવાની ન કહેવાય. તેથી આપણે અહીં અનુભવવાની કહેશું. તે આત્માને અનુભવવાની સવળતા કરાવી આપનાર જે યંત્ર, યુક્તિ કે પ્રક્રિયા એ જ પ્રાચીન ઋષિમુનિઓનું આજનું અગ્રપદ-ધારી વરરાજા બની બેઠેલું પ્રાચીન એકસ-રે-એપેરેટસ. તે એકસ-રે- એપેરેટસ પ્રાચીન હોઇ ઋષિમુનિઓ તેને તેની અર્વાચીન ઠે આધુનિક સંજ્ઞા એકસ-રે-એપેરેટસ અભિધાનથી ઓળખતા નહોતા.

માણસુર: પ્રેમચંદલાઈ! અહીં સુધી પહોંચ્યાજ્યા પછી અભિમન્યુના ચક્રાવામાં નાખી દીધા. આવા પ્રપંચ તો અમ જેવા કવિઓને માટે જ રહેવા ઘો. જ્યાં વાર્તાનો કે કવિતનો રસભાગ આવી ઉભો રહે એટલે અમારી અકોણી જાત. “ હવે તો બાપુ! આ પ્રસંગ આવતી કાલે ગાશું. ” આપ જેવા શાહ વેપારીને આ પ્રપંચ શૂષણ નહીં પણ દૂષણ ઠરે.

ભાનુમતિ: તે ગઢવી ! આ રીતે વચમાં બોલી, પ્રેમચંદલાઈને પ્રહાર કરવાનો અધિકાર તમે ક્યારે પ્રાપ્ત કર્યો.

મેના: ભાનુમતિ બા ! આ માણસુર ગઢવી એવું

ન કરે તો તેના ખારોટપણાને ઝાંખપ આવે. પ્રેમચંદ-
ભાઈ ! હવે કૃપા કરી સમજાવો તો ખરા, કે તે ઋષિ-
મુનિઓ આપણા આ પ્રાચીન સાધનને કયા અભિધા-
નથી ઓળખતા હતા. આધ્યાત્મિક ભાષામાં તેને કઈ
સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થઈ છે.

ભાનુમતિ: જુઓ પ્રેમચંદભાઈ ! એ આધ્યાત્મિક
અને ઋષિમુનિની વાતું તો અમારે ઘરે મારા ભા રોજ
કરે છે, તેમાં હું આગળ બહુ ભાગ લેતી હતી; પરંતુ
હાલ કંઈક પ્રમાદવશ થઈ, તે અભ્યાસ છોડેલો હોવાથી,
તેમજ આ સભાજનોનો મોટો ભાગ પણ આધ્યાત્મિક
વિષયથી અપરિચિત હોવાથી સાદી ભાષામાં આ વિષય
ચર્ચાવશે તો અમે તમારો ઉપકાર માનશું.

કાનો કુંભાર: ભાનુમતિ બેન ! આ અમારી
વકીલાત ઠીક કરી હો ! નહીં તો ઈ બધું આધાત્મિક
અને ઓદ્યું માળું જીલેય ચડતું નથી. ઈ બધું અમ
જેવાને કેમ સમજાય, માટે પ્રેમચંદભાઈ ! એ તો
આપણી સાદી અને ઠાવકી વાણીમાં જ સમજાવજો.

પ્રેમચંદ: આપણે હવે આત્માનો અનુભવ કરવાને
માટે શુદ્ધ સાત્ત્વિકી બુદ્ધિની આવશ્યકતા છે. એ શુદ્ધ
સાત્ત્વિકી બુદ્ધિની પ્રાપ્તિ કરાવનાર બુદ્ધિનિર્મળતા છે.

આવી બુદ્ધિની નિર્મળતા આણુનાર શુદ્ધાચરણ છે. શુદ્ધાચરણની પ્રાપ્તિ, મનની બહાર ભટકવાની ટેવના નીવારણ કરવાથી થાય છે. તે ટેવ છોડાવનારે એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે, અને તે એ કે મન સ્વભાવે ચંચળ હોઈ, તેની ચંચળતા કાયમ રાખી કરેલો પ્રયત્ન જ સફળ થાય. તે ચંચળતા કેમ કાઢવી તેનો ઉપાય આદિ શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યે પોતાના “ સદાચાર ” નામક ગ્રંથમાં ૯-૧૦ શ્લોકથી બતાવ્યો છે.

મેનામેનઃ એ શ્લોક અહીં ઉચારી બતાવશે અને અવકાશે લખી આપશે તો મારી જેવીને માર્ગ-દર્શક નીવડશે.

લય વિશ્લોપયોર્સંઘૌ, મનસ્તત્ર નિરામિષમ્ ।

સસાંધિ સાધિતો યેન, સ મુક્તો નાડતત્ર સંશય ॥ ૯ ॥

સર્વત્ર પ્રાણીનાં દેહે જપો ભવતિ સર્વદા ।

હંસો સોઽહમ્ ઇતિ જ્ઞાત્વા સર્વં બંધૈર્મુચ્યતે ॥ ૧૦ ॥

હવે કાના કાકાની વાજળી સૂચનાને અનુસરી આ બધું સાદી ભાષામાં સમજાવશું કે આ બધું સતત અભ્યાસથી—

કાનો કુંભારઃ એ બાપા પ્રેમચંદ ! વાતું તો સાદી

વાણીની કરો છો અને આ સતત એટલે શું ! એ પુછવા અમારે કેવળરામભાઈના ઉંબરા ભાંગવાને ?

પ્રેમચંદ્ર: ફેરવીને કહેશું કે ચાલુ અભ્યાસ અર્થાત રોજના મહાવરાથી આ મનની ચંચળતા અર્થાત વાંદરા જેવો સ્વભાવ ટળી જઈ તે મન ભીતરમાં જ હંમેશા પ્રવૃત્ત રહે છે. હવે આ મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહં-કાર એ બધા એક જ વસ્તુ કે પુતળાં છે. જ્યારે તે પુતળું ભીતરની ખૂદાર ભમતું ફરે છે ત્યારે તેને લોકો મન નામે ઓળખે છે. જ્યારે તેવું તે જ પુતળું ભીતરમાં રહી, પોતાનો વેપાર કે ખેલ કરતું હોય ત્યારે તેને આપણે બુદ્ધિ નામથી ઓળખીએ છીએ. ચિત્ત તો તે જ કહેવાય કે જે એક સ્થાને ચોંટેલું હોય. આવી રીતે જ્યારે તે એક સ્થાને ચોંટેલું હોય ત્યારે તે નિર્મળું કે મેલ વગરનું શુદ્ધ બની તેનો એક તકાર હી “ચિત્” બને છે. પરંતુ તેની એકાગ્રતા તુટતાં, તે ફરી પાછું જડ બની ચિત્તમાં પલટો ખાય છે. આ બધું લંબાણ થાય છે અને તેથી માત્ર તેનો ટુંકામાં ઇસારો કરી હવે આપણા મૂળ મુદ્દાને ચર્ચાવીએ.

કાના કાકા રોજરોજના રટણથી આપણે આપણા ભમતા મનને અંતરમાં આણી શકીએ છીએ. અને તેવી

રીતે તે મન ભીતરમાં રમતું થઈ જાય ત્યારે જેમ ગાય
 હિરડે જઈ ઓખર કરતી આળસી, શુદ્ધ અને સારા
 ઘાસનો અહાર ખીલે બાંધી કરે તેવી રીતે આ મન
 વિષયનો વિચાર છાંડી તે પોતાના પ્રભુના ચરણનું શરણ
 સાધે છે. આવી રીતે હજવે હજવે તે મન જેમ જેમ
 અંચળતા છોડતું જાય છે તેમ તેમ તેને નિર્મળતા પ્રાપ્ત
 થાય છે. એ નિર્મળ મનનો પલટો બુદ્ધિમાં થાય છે.
 અને રોજરોજના ભગવાનના સ્મરણથી તે બુદ્ધિ શુદ્ધ
 સાત્ત્વિકી અર્થાત અતિ નિર્મળ અને કાના કાકાને સમ-
 ભાવવા માટે કહેશું કે નિતર્યાં પાણી જેવી, ચોખી ચણક
 બની જાય છે. એ શુદ્ધ સાત્ત્વિકી બુદ્ધિ તે આપણું પ્રાચીન
 એકસ-રે-એપેરેટસ અને જે રીતે આજનો શસ્ત્રવૈદ્ય પ્રયોગ
 કરે છે તે વિધિ આપણી આર્યસંસ્કૃતિની એકાગ્રતા, દૃઢ
 આદિથી ધોવાની ક્રિયા તે આપણી મનની અને તનની
 નિર્મળતા, તે શસ્ત્રવૈદ્યનું શસ્ત્રક્રિયા સમયનું એક ધ્યાન
 તે તો આપણા કુટુંબ, ઘરખાર, વ્યવહાર આદિ આસ-
 પાસના સંભોગો સાથેનો સંબંધ, તેટલો કાળ તોડી નાખ-
 વાની નિશ્ચિતતા સમજવી. આવું આ આપણું પ્રાચીન
 એકસ-રે-એપેરેટસ અને તેવીજ આ શસ્ત્રક્રિયા અને તે
 શસ્ત્રપ્રયોગનો વિધિ.

હવે આપણે જોઈ શક્યા છીએ તે પ્રમાણે પાશ્ચા-

ત્ય પ્રજ્ઞની આ યંત્રની શોધથી લોકોને ભયંકર રોગ થતા અટકાવી શકાય છે. કંઠી તેવા રોગ વધી ગયા હોય તો, તે સારા કરવાના સાથી કે સાધન રૂપ આ યંત્ર બને છે. બંદુકની ગોળી ક્રમેક્રમે પાણી કે અન્ન દ્વારા શરીરના કેાઈ પણ ભાગમાં ભેગી થયેલી રેતી, તે લાંબે કાળે પત્થરરૂપે જામી જાય છે, તે કાઢવાને અને તેવા જ અન્ય દોષ કે દુષિત ભાગને આ શરીરરૂપી નગરમાંથી સદાને માટે દેશવટો આપવાને આ યંત્ર અતિ ઉત્તમ સાધન છે. આપણે તો એટલું જ કહેશું કે આ યંત્રથી મનુષ્યના જીવન સરલ અને આ સ્થૂળ દેહની એવી સરળતાથી ઐહિક વ્યાપારની ઉન્નતિ થાય છે.

ઋષિમુનિઓનું પ્રાચીન એકસ-રે-એપેરેટસ તે આપણે જોઈ ગયા તે પ્રમાણે ચાલુ અભ્યાસથી તન અને મનની નિર્મળતા પામી, એકાગ્રતાને કેળવી પ્રાપ્ત થતી શુદ્ધ સાત્ત્વિકી બુદ્ધિ ને આજનું એકસ-રે-એપેરેટસ અને તે જ આપણા આ નાટકનો પ્રધાન નાયક. આ શુદ્ધ સાત્ત્વિકી બુદ્ધિ દ્વારા આપણે મૂળ સ્થાને પહોંચીએ છીએ અને તે સ્થાન એટલે “યસ્મિન્ ગતા ન નિવર્તન્તિ ભૂયઃ” કે જ્યાં પહોંચ્યા પછી આ અસાર સંસાર કે અતિ કષ્ટમય યોનિમાં પડવાનો સંભવ નથી.

ગઢવી ! આ વિષયને મારા રામરામ હો અને તમ જેવા કવિને ધન્યવાદ.

દાદુભા: શાસ્ત્રીજી ! અને માસ્તર સાહેબ મણિ-શંકરભાઈ ! મારા કુમાર તુલ્ય પ્રેમચંદ્રે આ વિષયને રૂડી રીતે લડાવ્યો તો ખરો. સાથે સાથે શાસ્ત્રજ્ઞો, વયોવૃદ્ધો અને બાળકો જેવા લોખાં ગ્રામ્ય જનોને પણ તે લાલ પુરેપુરો મળે, તદ્દર્થે અતિ સારી અને સરળ ભાષામાં આવો કઠણ અને કપરો વિષય મૃદુ બનાવી દીધો; તો કેવળરામ શાસ્ત્રી કંઈક આપણી વાણીનો જનતાને લાલ આપશે.

માણસુર: ઘણી ખમ્મા મારા શાસ્ત્રી બાપાને ! ભલે દાદુભા દરબારને ભલે ! ધન્ય છે પ્રેમચંદ્રભાઈને ! કે જેણે આપણી પ્રાચીન વિદ્યાને યુક્ત સ્થાને સ્થાપવાને આટલો આટલો પ્રયત્ન કર્યો. શાસ્ત્રીજી ! પધારો અને આ સિંહના શીશુને યુક્ત ભાષામાં પ્રોત્સાહન આપો.

કેવળરામ: ક્ષાત્ર શીરોમણિ દરબાર શ્રી દાદુભા ! વેપારમાં કેસરીસિંહ રૂપ મણિભાઈ શેઠ ! અને જ્ઞાની યુવક પ્રેમચંદ્ર ! આજનો આ સ્થાનમાં આવવાથી અન્યને કંઈ ને કંઈ લાલ થયો હશે ખરો. પરંતુ તે બધાએ મેળવેલા લાલના સામટા સરવાળા કરતાં પણ

વધારે લાભ મને પ્રાપ્ત થયો છે. મારું કથન એ કંઈ ભાટની લટકાઈ નહીં. મારું સ્થાન અને મારા વચનું માન શું છે, તેનું મને પુરેપુરું ભાન છે, અને તેથી મારાથી અનૃત, જેમાં જરા પણ હોય તેવો ઉચ્ચાર ન થાય, તો પછી તેનો વિસ્તાર કઈ રીતે થઈ શકે. જેના હૃદયમાંથી આ વિષય ચર્ચાવવાની પ્રેરણા થઈ હોય તેને પ્રથમ ધન્યવાદ ઘટે છે. બીજો ધન્યવાદ આપણે આપણા વિદ્વાન કવિ માણસુર ગઢવીને આપશું. જેની વાણીમાં મધુરતા તો હોય જ; પરંતુ ગઢવી કે કવિ, ખારોટ કે ભાટ જરા અટક્યાળા તો ખરા. તે શુભ કહો કે અતિ શુભ કહો તેને આ માણસુર ગઢવીએ પોતાના ઘરમાં ગરવા દીધો નથી. વિવેકને તો પોતાને આંગણે ખીલે બાંધી રાખ્યો છે એટલે તેને ઉક્તિમાં વિવેકનું જ મિશ્રણ હોવાથી, ગમે તેવા સાધારણ વિષયને તે અતિ ઉચ્ચ વિષયમાં ફેરવી શકે છે. તેમાં તો આજનો આ ગહન વિષય તેને તેણે બરાબર ન્યાય અપાવ્યો છે. પ્રાચીન ઋષિમુની તરફનો પક્ષપાત, અને સાથેસાથ આધુનિક આશીર્વાદ રૂપ આ ચંત્રના દરેકે-દરેક ભાગને અને તેમાં આવશ્યક પ્રત્યેક ક્રિયાના કેમ જાણે તે લાંબા કાળના અભ્યાસી હોય તે રીતે તેણે આ શસ્ત્રપ્રયોગને ચર્ચાવ્યો છે. ધન્ય છે તેની જનેતા

દેવીને કે જેણે આ માણસુર જેવા હીરાને પ્રસવી જનતા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે.

આ પ્રેમચંદ પુત્રને પ્રારંભમાં જ ઉક્ત કવિએ વધાવી તો લીધા. મારા હૃદયમાં તેણે સ્થાન લીધું છે, તેનું મુખ્ય કારણ એટલું જ કે આધુનીક કેળવણીના દોષ કે કાંટાળા ભાગને પોતાનો સ્પર્શ ન થવા દેતાં તેના પરિમળ અને હિતકર ભાગને એણે પોતાનો કરી લીધો છે. સાથે સાથે ઋષિમુનીની પ્રાચીન વિદ્યાને પણ યથાર્થ કેળવી તે અમૃતના પાન તેણે કર્યાં છે અને તે વિદ્યાને પોતાની રંગેરંગમાં પચાવીને ઉતારી દીધી છે. આધુનીક કેળવણી એટલે પ્રભુ તરફના ભાવનો અભાવ. આધુનીક કેળવણી એટલે વડીલો અને ગુરુસ્થાને વિરાજતા અન્ય વૃદ્ધજનો તરફ અતડાપણું. આધુનીક કેળવણી એટલે માવિત્રોની અવગણના. આધુનીક કેળવણી એટલે જ્યાં સંસ્કૃત શબ્દોચ્ચાર થાય કે તુરત જ નાકના નસ્કેરાં ચડાવવા. એવા સર્વ દોષો કે લક્ષણોને આ પ્રેમચંદ પુત્રે પોતાની પાસે આવવા દીધા નથી, તો તેને સ્પર્શો કઈ રીતે ? મારી આ ઉક્તિમાં હું વિષયાંતર કરી રહ્યો છું. તેનું મને પુરેપુરું ભાન હોવા છતાં અમ જેવાને આવા મોકા કવચિત્ મળતા હોવાથી જનતાને તેથી લાભ જ થશે એ માન્યતાએ એટલું બોલવાને પ્રેર્યો છે. પુત્ર

પ્રેમચંદ ! તમારી જેવા યુવકને પ્રોત્સાહની જરૂર ન જ હોય, છતાં તેના પ્રોત્સાહન તમદ્વારા અર્થાત તમારે નિમિત્તે ખીજા પ્રાપ્ત કરે, માત્ર તેટલા જ હેતુથી હું આપને આજ્ઞના આ વિષયને યથાર્થ ચર્ચાવા માટે ધન્યવાદ આપું છું.

હવે વિષયને ધન્યવાદ આપવાનું અર્થાત તેનું તારતમ્ય બતાવવાનું કાર્ય હાથ ધરીશ અને તે તો સંક્ષિપ્તમાં જ થશે. આ યંત્રની શોધ કરીને પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાનીઓએ જનતા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. તેની શોધ આશીર્વાદ સમાન કહો કે અમૃત સમાન મનુષ્યનું આયુષ્ય લંબાવનારું સાધન છે. પ્રગતિ દિશાની વાત કરીએ તો અવશ્ય આ યંત્ર પ્રગતિસૂચક માત્ર નહીં પરંતુ ખરેખરી તેમાં પ્રગતિ ભરી પડી છે. આટલો ધન્યવાદ તે વિજ્ઞાનીઓને અને આશીર્વાદ તેની આ શોધને આપ્યા પછી પણ મારે કહેવાનું તો રહ્યું જ કે આ શોધ એટલે અપરા દિશામાં મનુષ્યની પ્રવૃત્તિ અને પ્રગતિ કરાવનારું સમગ્ર સાધન આ માટે કથન સાક્ષેપ અર્થાત સરતી છે, અને તે એ કે તેની તે યંત્રની સહાયથી પ્રાપ્ત થતું સ્વાસ્થ્ય અને શરીરની સુદૃઢતાનો ઉપયોગ જો આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં વાપરવામાં આવે તો મારે કંઈ વધુ બોલવાનું રહે નહીં. પરંતુ જે રીતે તે પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞા-

નીઓ અને શોધકો પારમાર્થિક દિશા તરફ પ્રભાવી રહે છે ત્યાં સુધી તો મારું આ કથન માત્ર સ્થાને નહીં પણ આવશ્યક છે.

પ્રાચીન સંસ્કૃતિ એટલે પરા દિશામાં પ્રગતિ. પ્રાચીન સંસ્કૃતિ એટલે મૂળ સ્થાને ખેંચાડવાની તત્પરતા. પ્રાચીન સંસ્કૃતિ એટલે સ્વરૂપ સાથે સંધાન કરાવનારી શૃંખલા. પ્રાચીન સંસ્કૃતિ એટલે ઉન્નત માર્ગ દેખાડનારું સાઈનબોર્ડ, તેથી જ આ આપણું પ્રાચીન યંત્ર પરાવિધાનું એક અંગજ ગણાય અને જે રીતે અર્વાચીન યંત્રનો ઉપયોગ થાય છે તે તો સોળેસોળ આના અપરાવિધાનું અંગજ ગણાય. કારણકે તેનો ઉપયોગ માત્ર સ્થૂળ દેહને સુદૃઢ બનાવવામાં વાપરવામાં આવે છે.

દાદુલા: માસ્તર સાહેબ ! આપને હાથે પૂર્ણાહુતિ થાય એવી મારી ઈચ્છા છે.

મણિશંકર: બંધુઓ અને ખેડેનો ! આપણા શાસ્ત્રીજીને સાંભળ્યા પછી બોલવું એટલે અમૃતપાન કર્યા પછી રોટલામાં મીઠાશ કેવી હશે ? તેવા શુભાન સિવાય વધુ કંઈ ઈરતું નથી. આપણા શાસ્ત્રીજીએ આધુનીક કેળવણી પર તો જે કંઈ શખ્તો કહ્યા છે તેનો સ્વીકાર કરું તો શિક્ષક મંડળ તરફથી મને સજા થવા સંભવ રહે છે.

તેના કથનમાં સત્ય છે તે વાતનો સ્વીકાર કરવા છતાં હું કહીશ કે શાસ્ત્રીજીના ટેકા માત્ર બાણરૂપ જ નહીં, પરંતુ અસ્થાને છે. જેવું આધુનીક કેળવણીમાં દૂષણ શાસ્ત્રીજી જીવે છે તેવું દૂષણ તો પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં હોય જ. મોટા અને માનવંતા પરોણાને જમાડવાના થાળ પીરસાય છે ત્યારે મિષ્ટાન્નની સાથે ખારો તીખો પદાર્થ પીરસવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં દોષ તો રહેવાના જ. તેનું પ્રમાણ અદ્ય હોય ત્યાં સુધી કોઈને કંઈ કહેવાનું રહેતું નથી.

ધન્ય છે પ્રેમચંદલાઈને કે જેને શાસ્ત્રીજી સન્મુખ ઉભા રાખી હું નિશ્ચિતભાવે કહી શકું છું કે શાસ્ત્રીજી જીવ્યો, આધુનીક કેળવણીના આદર્શરૂપ આ પ્રેમચંદલાઈને ! તેને માટે ધન્યોત્સાર તે શાસ્ત્રીએ હમણાં જ કાઢ્યા તે વધુ બોલવાપણું મારે માટે હોય જ નહીં. માત્ર માણસુર ગઢવીને મારા જેવો બ્રહ્મયોનિ પ્રાપ્ત અનાયાસે નમન કરે છે.

માણસુર: ભલે, બાપુને ભલે ! મણિશંકર બાપાને મારા નમન હો ! શાસ્ત્રીજી કેવળરામને તો મારા સાષ્ટાંગનમસ્કાર જ શોભે. પ્રેમચંદ બાપલીઆ ! આવ, આવ. ભેટ, બાપુ ભેટ મને ! તમ જેવા યુવકોમાં તો અમારી ચારણી

વિદ્યાનાં આવરદાના આશાવંતા કુંપળાના મને દર્શન થાય છે. હવે જ ટાઢક વળે છે અને વળી આશા ઉત્પન્ન થાય છે કે આ ચારણી વિદ્યાનો જગત અસ્ત અને નાશ જોઈ રહી છે તેને આવા પ્રેમચંદો જીવતી રાખશે એટલું જ નહિ, પરંતુ તેને રૂપ અને પુષ્ટ બનાવશે. ધન્ય છે યુવક પ્રેમચંદને !

ઢાઢુલા દરબારઃ કામદાર ! લાવો તે ચીજો. શાસ્ત્રીજી ! આપને હાથે આ વસ્તુ મારે ગઢવીને આપવી એમ કહી એક સોનાનું ખાંડિનું કડું કેવળરામના હાથમાં દરબારે મૂકયું.

કેવળરામ તે મણિચંદ શેઠના હાથમાં આપ્યું અને સૂચન કર્યું કે આપ શેઠ તે ગઢવીને નવાજો તો ઠીક.

મણિચંદ શેઠ ઊભા થઈ, ગઢવી માણસુરને તે કડું અર્પતા તેના વખાણ કર્યા, ત્યારે કામદારે આપેલી Morroco leather bound શોપનહોરનો છ ગ્રંથોનો સેટ કેવળરામ શાસ્ત્રીના હાથમાં મૂક્યો. જે તેણે આજની સલાના નાયક પ્રેમચંદ લાઇને સમર્પ્યો.

હવે મણિચંદ શેઠે ખીસામાંથી એક કાગળની ડાબડી આપી અને મળમલનો સુશોભીત કેસ આપ્યો. કાગળની ડાબડીમાંથી સોનાનો એક ચાંદ કાઢી પ્રેમચંદે

ગઢવીને ઉભા થવાનું સૂચન કરી, તેની છાતીએ લટકાવ્યો. તે ચાંદમાં માણસુર ગઢવીનું નામ તથા કવિત્વના યુક્ત વખાણ હતાં. કેસ તો તેને હાથોહાથ સુપ્રત કરી દીધો.

માણસુર: ભલે બાપુને ભલે ! દાદુભા દરબારનું રાજ અવિચળ તપો, ધન્ય મારા પ્રેમચંદ શેઠને કે જેઓ આવી ભરસલામાં સલાજનોની મોઝુંના અધિકાર પામી અમારા જેવી જ સોગાદો મેળવે છે. શાસ્ત્રીજી ! આપે જે ઉદ્ગાર કાઢ્યા કે આજનો હર્ષ આ કેવળરામ શાસ્ત્રીને થાય છે તેના જેવો અન્ય કોઈને ન થતો હોય એ કથનને હું સ્વીકારતો નથી. આપને થયેલો હર્ષ ગમે તેવો ઉત્કૃષ્ટ હોય, પરંતુ તેમાં આવા ચાંદ અને આ કડાના મિશ્રણ ક્યાં ?

દાદુભા: અંતે ચારણુ તે ચારણુ હો ! ક્યાં શાસ્ત્રીજીના હૃદયની પ્રસન્નતા અને ક્યાં તારાં આ ધાતુના રમકડાં ! માળા શાસ્ત્રીજીને છેડી ગઢવી તેં શું લાભ કાઢ્યો.

માણસુર: ભલે બાપુને ભલે ! એ તો અન્નદાતા ! આવી અટકચાળી ન કરીએ તો અમે ગઢવી શાના ?

સર્વે જના સુખીનો ભવંતુ.

નકલમુક્ત-લેખમાળા.

૩૧.આ.પા.

મહુકો ૧ અલૌકિક અમૃત	૦-૨-૦
” ૨ કાંકરીનાં કષ્ટ અર્થાત્ મનુષ્ય માત્રનાં ત્રણ આવશ્યક સાથી	૦-૨-૦
” ૩ “ રાધા ”	૦-૨-૦
” ૪ કર્મયોગ	૦-૧-૩
” ૫ આર્યસંસ્કૃતિનું પ્રાચીન એક્ષરે એપરેટસ	૦-૫-૦
” ૧x૪x૫ સાથે બાંધેલા પુસ્તક	૦-૯-૦

આ લેખકના અન્ય પ્રકાશનો

મહુકો ૧ લો ગીતા પ્રવચનનું એક પ્રકરણ	૦-૨-૦
” ૨ જો શ્રી રામાયણ તત્ત્વ રહસ્ય (૧ લી આવૃત્તિ)	૧-૦-૦
” ” ” (૨ જી આવૃત્તિ)	૧-૪-૦
” ૩ જો માન્વાતા આખ્યાન	૦-૯-૦
” ૪ થો વિષ્ણુની પેટ પીડ	૦-૮-૦
” ૩x૪ બંને સાથે બાંધેલાં પુસ્તકની કિંમત	૦-૨૪-૦
” ૫ મો બચુબાઈ બીજી આવૃત્તિ	૦-૬-૦
” ૬ કો હરિજન	૦-૧-૦
” ૭ મો સરસ્વતીની સહનશીલતા	૧-૦-૦
” ૮ મો Wealth and Wealthy	૦-૧-૦

મજુકો ૯ મો શ્રીમન્મંકરાચાર્ય વિરચિત 'સદાચાર'	
સાધુપુરુષ હંસસ્વામીની ઓવી બદ્ધ	
મરાઠીના ગુજરાતી અનુવાદ	૧-૦-૦
,, ૧૦ મો દ્વન્દ્વાતીત અવધુત અર્થાત્	
તિતિક્ષાની પરિસીમા	૧-૦-૦
,, ૧૧ મો કલ્પના સૃષ્ટિ અને બ્રહ્મ કલ્પના	
અર્થાત્ હરદત્ત અને દેવદત્ત ગુરુ	
શિષ્ય સંવાદ સ્થાપિત અદ્વૈત	૦-૪-૦
,, ૧૦x૧૧ બંને સાથે બાંધેલાં પુસ્તક	૧-૪-૦

આ બધાં પુસ્તકો રોકડેથી નીચેનાં ઠેકાણેથી અગર જાણીતા બુકસેલર પાસેથી મળશે. ટપાલ ખર્ચ જુદું આપવું પડશે.

(૧) મેસર્સ એમ. આર. વેદની કું. (લેખકની ઑશીસમાંથી)
આગાખાન બીલ્ડીંગ દલાલ સ્ટ્રીટ ફોર્ટ મુંબઈ

(૨) મૂલજી રણછોડ વેદ
નં. ૭૭ ગ્રીન બંગલો અંદેરી (B. B. C. I.)

(૩) મૂલજી રણછોડ વેદ શ્રી લાટિયા મિત્રમંડળ
સુખડવાલા બીલ્ડીંગ રેવલીન સ્ટ્રીટ ફોર્ટ, મુંબઈ

(૪) અમરેલીમાં લેખક મૂલજી રણછોડ વેદની દુકાનેથી
આખો સેટ લેવા ઈચ્છા ધરાવનારે લેખકની મુંબઈની
ઑશીસે પત્રવ્યવહાર કરવાથી બ્યાજબી કમીશન આપવામાં આવશે.

મૂલજી રણછોડ વેદ

આગાખાન બીલ્ડીંગ દલાલ સ્ટ્રીટ ફોર્ટ, મુંબઈ.

